

Son Hidâye Şerhi Sırrı Efendi'nin İzâhu'l-Hidâye İsimli Eseri

The Last Hidâye Commentary Work By Sirri Efendi Named İzâhu'l-Hidâye

Harun Zorlu¹

Öz

Burhâneddin el-Merginânî'nin (öl. 593/1197) Hanefî fûru fıkhnın klasiklerinden olan *el-Hidâye* adlı eseri, yazıldığı günden itibaren asırlar boyu ulemâ ve ümmet tarafından hüsnü kabul görmüştür. Telif edildiği günden itibaren her dönemin seçkin âlimleri tarafından eser üzerine şerh, hâşiye ve benzeri çalışmalar yapılmıştır. Bu itibarla eser fıkıh tarihi ve literatürü açısından da önemli bir yer teşkil etmektedir. *el-Hidâye* üzerine çalışma yapanlardan biri de Osmanlı'nın son dönem âlimlerinden Beyazıt dersiâmlığı ile Mektebe-i Hukûk ve Dârülfünun'da muallimlik yapmış olan (Ermenekli) Süleyman Sırrı (öl. 1931) Efendi'dir. Sırrı Efendi *el-Hidâye* üzerine *İzâhu'l-Hidâye* adlı eseri telif etmiştir. 1908-1914 yılları arasında yoğun bir çalışma sonucu ortaya çıkan bu kıymetli eser, maalesef günümüzde pek bilinmemektedir. Bu çalışmanın amacı *İzâhu'l-Hidâye* isimli eserin tanıtımının yapılması ve bir *el-Hidâye* şerhi olarak literatürde hak ettiği yeri almasıdır.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Merginânî, *el-Hidâye*, Süleyman Sırrı, *İzâhu'l-Hidâye*.

ABSTRACT

Burhâneddin al-Merginânî's (d. 593/1197) work entitled "*al-Hidâya*," which is one of the classics of Hanafî fiqh literature has been accepted by scholars and Muslim ummah for centuries since the day it was written. Commentaries, annotations, and similar works have been written about this book by distinguished scholars from each period since the day it was compiled. In this respect, this work has an important position in terms of the history and literature of Islamic jurisprudence. One of the scholars who worked on "*al-Hidâya*" was Süleyman Sirri Efendi (from Armenia) (d. 1931), a late Ottoman scholar who was a teacher of Beyazıt dersiâmlığı, Mektebe-i Hukûk, and Dârülfünun. Sirri Efendi compiled a work entitled *İzâhu'l-Hidâye* on *al-Hidâya*. This valuable work, which emerged as a result of a serious study between 1908 and 1914 is unfortunately unknown today. This study introduces this valuable work named *İzâhu'l-Hidâye* to establish its deserved place in the literature as a *Hidâya* commentary.

Keywords: Islamic Jurisprudence, Merginânî, *al-Hidâya*, Süleyman Sirri, *İzâhu'l-Hidâye*

¹Sorumlu yazar/Corresponding author:

Harun Zorlu, (YL Tezli),
İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Temel İslam Bilimleri, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı,
İstanbul, Türkiye
E-posta: hnrzrl@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9451-7240

Başvuru/Submitted: 01.02.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested:
13.02.2021

Son Revizyon/Last Revision Received:
26.02.2021

Kabul/Accepted: 04.03.2021

Atıf/Citation: Zorlu, Harun. Son Hidâye Şerhi Sırrı Efendi'nin İzâhu'l-Hidâye İsimli Eseri. *İslam Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review* 11/1, (Mart 2021): 139-166.
<https://doi.org/10.26650/iuitd.2021.871700>

EXTENDED ABSTRACT

Burhâneddin al-Mergînânî's (d. 593/1197) work entitled "*al-Hidâya*," which is one of the classics of Hanafî fiqh literature has been accepted by scholars and Muslim ummah for centuries since the day it was written. Commentaries, annotations, and similar works have been written about this book by distinguished scholars of each period since the day it was compiled. In this respect, this work has an important position in terms of the history and literature of Islamic jurisprudence. One of the scholars who worked on "*al-Hidâya*" was Süleyman Sirri Efendi (from Armenia) (d. 1931), a late Ottoman scholar who was a teacher of Beyazıt dersîamlığı, Mektebe-i Hukûk, and Dârülfünun. Sirri Efendi compiled a work entitled *Îzâhu'l-Hidâye* on *al-Hidâya* and this valuable work, which emerged as a result of a serious study between the years 1908 to 1914, is unfortunately unknown today. This study introduces *Îzâhu'l-Hidâye* as a valuable work to establish its deserved place in the literature as a *Hidâya* commentary.

To achieve this, firstly the life and works of Sirri Efendi are described and his very distinguished place in the Sufi circles during his period while designated the Sheikh-ul-Islam, Dârülfünun, and in the Ministry of Education. Later, this study demonstrates that *Îzâhu'l-Hidâye* which Sirri Efendi wrote about *al-Hidâya* over a study period of six years was not a translation work but an annotation work. The methods used by Sirri Efendi to construct the work are also identified.

Sirri Efendi followed the method of classical Qur'an commentators while interpreting the Qur'anic verses in *Îzâhu'l-Hidâya*, the complete commentary on *al-Hidâya*. In other words, he included examples from other Qur'anic verses, hadiths, companions' statements, and poems in his explanations. He also included grammatical rules, linguistic and rhetorical features, and sometimes conveyed different opinions about the interpretation of Qur'anic verses. Generally, he aimed to reveal the preferences of his sect -Hanafi-. Sometimes he expressed his personal views (such as saying that there are wajibs in wudu). Sirri Efendi quoted many respected and valid works and scholars of the Hanafi school. However, they did not include commentaries on the *al-Hidâya*. Sirri Efendi usually mentioned the short names of the books and scholars in these quotations. Sometimes, without mentioning the names, he made narrations by using expressions such as "fukahây-ı izâm hazerâti," which was explained in the book of fiqh. However, these are not common.

Sirri Efendi mentions the views of the Madhab imams and their rationale in his work. He refers to the view accepted in the sect as "muhtâr, muftâbih, sahîh" and sometimes as "ihtiyât." In addition, when dealing with these subjects, first he mentions the Qur'anic verses, then the hadiths, the ijma, qiyas, and other evidence respectively. In addition, he explained the lexical and terminological meanings of the terms when explaining the subjects, and some of the information he deemed incomplete was examined under the titles of "tanbih," "semere-i hilâf" and "hakikat-i hilâf." While these statements were general information related to each chapter, sometimes they were different information closely related to the subject.

In the work, the required entries are classified to help the reader's understanding, and footnotes are used in some places. The book does not include the Tahrij (the science of the extraction and citations of Ayah and hadith) of Qur'an'c verses and hadiths, and a collection index was added to the last part of the book.

In conclusion, it can be understood that Sirri Efendi's work titled *Îzâhu'l-Hidâye* was the last interpretation of *al-Hidâya* due to his particular method, such as explaining the main issues in the background of the text of *al-Hidâya*. This explanation mentions the main source of the conflicts between scholars and includes annotations on the rational and textual (naqli) evidence mentioned on an issue, by compiling the rational and textual evidence to support the views of the Imams he preferred, especially by establishing the origins of the issue on solid ground by using rules of *usul fikh* and general (kulli) rules.

In fact, a person who considers an issue in *al-Hidâya* and wants to investigate further is referred to Bedreddin Aynî's work titled *al-Binâye fî sharhi'l-Hidâye* for the hadiths, and *Nasbü'r-râye li-tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye* of Zeylâî (d. 762/1360) and *al-Înâye fî tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye* of Kureşî (d. 775/1373) or Ibn Hajar al-Askalânî's (d. / 1449) *ed-Dirâye fî tahrîci (müntehabi) ehâdîsi'l-Hidâye* for the Tahrij of hadiths, and Bâbertî's *al-Înâye* and *Fethu'l-kadîr li'l-âcizi'l-fakîr* of İbnü'l-Hümâm for the rational evidence. Süleyman Sirri Efendi's *Îzâhu'l-Hidâye* can be referenced to determine how a problem is evaluated in terms of *usul-i fikh* and the rule of *usul-i fikh* as the basis of the respective issue, and the examination of the evidence used by those who disagree.

Unfortunately, the full edition of *Îzâhu'l-Hidâye*, which was the last *al-Hidâya* commentary written by Sirri Efendi has not been published. Only the Kitâbu't-Tahâre section of the work was lithographed as a volume. This work, where the whole of *al-Hidâya* is annotated, is stored in the Manuscripts Section of the Beyazıt Stat.

Giriş

el-Hidâye, Ali b. Ebî Bekr b. Abdilcelil el-Fergânî, Burhânüddin, el-Merginânî (öl. 593/1197) tarafından kaleme alınmış bir eserdir.¹ Merginânî, hakkında birçok ilmi çalışma² bulunan bir âlim olup *el-Hidâye* adlı eseri ise üzerine pek çok ilmi çalışmaların yapıldığı bir kaynak eserdir. Merginânî ilk önce İmam Kudurî'nin (öl. 428/1037) *el-Muhtasar* 'ı ile İmam Muhammed'in (öl. 189/805) *el-Câmiu's-sağîr* 'indeki meseleleri bir araya getirerek *Bidâyetü'l-mübtedî* adlı eserini hazırlamıştır. Bu esere önce *Kifâyeti'l-müntehâ* adıyla uzunca bir şerh yazmaya başlamış fakat daha sonra gerek hacminin büyük olması, gerekse okuyucuya faydalı olamayacağı kanaatinden dolayı vazgeçmiştir. Onun yerine daha kısa ve müfit bir şerh olması için *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî* 'yi kaleme almıştır.³ Ayrıca Merginânî'nin *el-Hidâye* 'yi on üç yılda tamamladığı ve bu süre zarfında devamlı oruçlu olup bunu da herkesten gizlediği nakledilmektedir.⁴

Yazıldığı günden itibaren *el-Hidâye* üzerine her dönem çalışmalar yapılmıştır.⁵ Bu çalışmaların başında hiç şüphesiz şerh ve hâşiyeler gelmektedir. İslâm'dan önce çeşitli milletlerde var olan şerh ve hâşiyeler geleneğinin İslâm dünyasında daha çok Memlûkler ve Osmanlılar zamanında yaygınlaştığı görülmektedir.⁶

Genel anlamda “*bir eserin daha geniş biçimde açıklanması amacıyla kaleme alınan çalışmalara*”⁷ şerh denilmektedir. Bu açıklamalar sözlü veya yazılı olabilir. Herhangi bir ilim dalında meşhur olan bir metnin kapalı ve muğlak ifadelerinin açıklanması, eksik bırakılan veya unutulmuş hususlarının tamamlanması, -varsa- hata ve yanlışlarının düzeltilmesi şerh ve hâşiyeler aracılığıyla sağlanmaktadır. Fıkıh ilminde şerh; “*bir fıkıh metninden hareketle başka bir fıkıh metni inşâ etme*”⁸ eylemi olarak değerlendirilmiştir. Şerhler genelde metin müelliflerinden farklı kişiler tarafından kaleme alınmaktadır. Bazı müellifler ise yazdıkları metni kendileri şerh etmiştir. Genel olarak metinler üzerine yapılan ve eserin bütününe dair geniş izahatların

1 Abdulkadir el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-Mudiyye fi Tabakâti'l-Hanefiyye* (Hicr li't-Tıbaa' ve'n-Neşr, 1993), 2/627-269.

2 Ebü'l-Adl Zeynüddin (Şerefüddin) Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh es-Südûnî el-Cemâli el-Mısrî İbn Kutluboğa, *Tâcü'l-Terâcim fi Tabakâti'l-Hanefiyye* (Dimâşk: Dâru'l-Kalem, 1992), 206-207; Ahmed Efendi Taşköprüzâde, *Miftâhu's-Sa'âde ve Misbâhu's-Siyâde fi Mevzû'âti'l-'Ulûm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1985), 2/236-246; Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn an Esâmî'l-Kütüb ve'l-Fünûn* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 2002), 4/266; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûki İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.), 1/342; İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-'Arifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn* (İstanbul: Müessesetü't-Târihi'l-Arabî, 1951), 1/702.

3 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 2/2032.

4 Taşköprüzâde, *Miftâhu's-Sa'âde*, 2/238.

5 Osman Bayder tarafından kaleme alınan “*El-Hidâye: Bir Fıkıh Metninin Hanefî Geleneğe Etkisi*” adlı kitabı ile Murat Şimşek tarafından hazırlanan “*Bir Hanefî Klasığı: Merginani'nin el-Hidâye'si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar*” başlıklı makale *el-Hidâye* üzerine yapılan çalışmalara kapsamlı bir şekilde yer vermektedir.

6 Sedat Şensoy, “*Şerh*” (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2010), 38/556.

7 Şensoy, “*Şerh*”, 38/555.

8 Eyyüp Said Kaya, “*Şerh (Fıkıh)*” (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2010), 38/560.

bulunduğu çalışmalara şerh,⁹ metnin bazı bölümleri veya şerhler üzerine açıklama, eleştirme ve benzeri yorumlar yapılan çalışmalara hâşiye,¹⁰ metnin sadece özel ve önemli yerlerine veya hâşiyeler üzerine kaleme alınan notlara da ta'lik/ta'lika denilmektedir.¹¹ Bir telif türü olarak ortaya çıkan şerhler, genel olarak bir metnin tamamını açıklamak üzere kaleme alınmaktadır.

Aslında her müellif, eserini şerhe ihtiyaç duymadan anlaşılabilir bir usulle telif eder. Ancak okuyan ile müellifin zekâ, kâbiliyet ve ilmî birikimlerinin aynı seviyede olmayışı, bazı hükümlerin illetlerinin belirtilmemesi, eserde yoruma muhtaç ifadelerin yer alması, eserde görülen yanlışlık ve eksikliklerin giderilmesi amacıyla şerhe ihtiyaç duyulduğu görülmektedir.¹² Bu bahsedilen sebeplerden dolayı *el-Hidâye* üzerine neredeyse her asırda Tacü's-şerîa (öl. 709/1309), Serûcî (öl. 710/1310), Sığnâki (öl. 714/1314), Abdülazîz el-Buharî (öl. 730/1330), Kâkî (öl. 749/1348), İbnü't-Türkmânî (öl. 750/1349), İtkânî (öl. 758/1357), Bâbertî (öl. 786/1384), Bedreddin Aynî (öl. 855/1451), İbnü'l-Hümâm (öl. 861/1457), Musannifek (öl. 875/1470), İbn Şihne (öl. 890/1485) İbn Kemâl (öl. 940/1534), Sinan Efendi (öl. 986/1578), Zekeriyâ Efendi (öl. 1001/1593), Ahîzâde Abdülhâlim Efendi (öl. 1013/1604), İsmail b. Abdülbâki el-Yazıcı (öl. 1121/1709)¹³ ve Gedizli Mehmed Efendi (öl. 1253/1837) gibi dönemin meşhur âlimleri tarafından şerh-hâşiye çalışmaları yapılmış ve Hanefî literatürünün en büyük şerh geleneği meydana getirilmiştir.

Bu çalışmaların en yoğun olduğu dönem hicri sekizinci ve dokuzuncu asırdır. Bu dönemde kırka yakın çalışma¹⁴ yapılmışken, son üç asırda ise Gedizli Mehmed Efendi, Abdülhay el-Leknevî (öl. 1304/1886), Abdullah b. Âl-Ahmed el-Hüseynî el-Bilgrâmî (öl. 1305/1887),¹⁵ Muhammed Hasan es-Senbehlî (öl. 1305/1887),¹⁶ Seyyid Emîr Alî Melihâbâdî (1858-1919)¹⁷ ve (Ermenekli) Süleyman Sırrı Efendi (öl. 1350/1931) gibi birkaç âlim tarafından *el-Hidâye* üzerine şerh ve hâşiye türü çalışma yapılmıştır.

el-Hidâye üzerine yapılan altmış civarında şerh ve hâşiye¹⁸ ile sayısı yüzü geçmekte olan çalışmalar¹⁹ arasında hak ettiği ilgi ve değeri göremeyen belki de tek eser, 20. yüzyılda telif edilen Süleyman Sırrı Efendi'nin *İzâhu'l-Hidâye*'sidir. Eser, kanaatimizce dilinin Osmanlıca

9 Şensoy, "Şerh", 38/555.

10 Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Hâşiye" (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1997), 16/420.

11 Topuzoğlu, "Hâşiye", 16/420; Sedat Şensoy, "Ta'likât" (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2010), 39/508.

12 Şensoy, "Şerh", 38/555-556.

13 ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/317.

14 Osman Bayder, *El-Hidâye: Bir Fıkıh Metninin Hanefî Geleneğe Etkisi* (İstanbul: Haciveyisâde İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2020), 113.

15 Abdulhayy b. Fahrüddin b. Abdilâlî Haseni, *es-Sikâfetü'l-İslâmiyye fi'l-Hind* (Kahire: Müessesetü Hindâvî, 2012), 101; Bayder, *El-Hidâye: Bir Fıkıh Metninin Hanefî Geleneğe Etkisi*, 119; 173.

16 Bayder, *El-Hidâye: Bir Fıkıh Metninin Hanefî Geleneğe Etkisi*, 119; 173; Abdulhayy b. Fahrüddin b. Abdilâlî Haseni, *Nüzhetu'l-Havâtur ve Behcetü'l-Mesâmi' ve'n-Nevâzir* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1999), 8/1354-1355.

17 Abdülhamit Birşik, "Melihâbâdî" (Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 2004), 29/49; Murat Şimşek, "Bir Hanefî Klasiği: Merginânî'nin el-Hidâye ve Üzerine Yapılan Çalışmalar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12/23 (2014), 318; Haseni, *Nüzhetu'l-Havâtur*, 8/1196; Bayder, *El-Hidâye: Bir Fıkıh Metninin Hanefî Geleneğe Etkisi*, 119; 173.

18 Cengiz Kallek, "el-Hidâye" (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1998), 17/472.

19 Bayder, *El-Hidâye: Bir Fıkıh Metninin Hanefî Geleneğe Etkisi*, 91; 120.

olması ve isminde “îzâh” kelimesinin bulunması sebebiyle “tercüme veya îzâhlı tercüme” şeklinde değerlendirilmiştir. Bu şekilde isimlendirme ise onun kıymetini gölgelemektedir.

Bir şerh çalışmasında bulunması gereken temel özellikler incelendiğinde şu hususlar ön plana çıkmaktadır: *a) Terim ve ifadeleri açıklama:* Metnin özellikle Arapça dil kuralları açısından yani sarf, nahiv ve belâgat tahlilleri cihetinden değerlendirilmesi, cümlelerdeki mahzuf kelimelerin açıklanması, zamirlerin mercilerinin gösterilmesi, terimlerin ve bilinmeyen kelimelerin açıklanması. *b) Hükümleri delillendirme:* Metinde ifade edilen fikhî hükümlerin edille-i şer'iyeye ve ilgili mezhepte kullanılan deliller arasında ki irtibatın kurulması veya daha önce tespit edilen bu bağın ardında yatan aklî delillerin belirlenmesi ile şârih'in yaşadığı dönemdeki önceliklere veya meydana gelen tartışmalara göre açıklamalarda bulunması. *c) Önceki katkıları değerlendirme:* Metin üzerine daha önce yapılan çalışmalardan istifade etmek yani metinde zikredilen hükümler üzerine daha önce izahatlar yapan şerh, hâşiye ve benzeri çalışmalardan istifade etmek. *d) Yeniden ifade:* Metnin yazıldığı dönemden sonra ortaya çıkan terim, tasnif, dil ve üslûba göre metnin önermelerinin yeniden anlatılması. Bu çalışma aslında metnin eskiyen dil ve tasnifini yeniden inşa etme çabasıdır. *e) Metni tenkit:* Üzerlerine şerhler telif edilen temel metinlere karşı yapılan eleştiriler. Özellikle “*müftâ bih*” görüşlerin belirlendiği eserler bu tür çalışmaların sonucunda meydana gelmiştir.²⁰

el-Hidâye üzerine yazılan şerhler ve Sırrı Efendi'nin eseri bu kriterler açısından incelendiğinde tek farkın yazıldıkları asır ve coğrafya ile dillerinin farklı olması görülmektedir. Sırrı Efendi'nin eseri dışındaki diğer bütün çalışmalar -çeviriler hariç- Arapçadır. Burada şu soru akla gelmektedir; *şayet Sırrı Efendi eserini Arapça kaleme alsaydı bu çalışmaya “şerh mi denirdi?” ya da “el-Hidâye'nin îzâhlı Arapça açıklaması mı? yani bir eserin şerh olarak kabul edilmesinde en önemli kıstas yazı dilinin Arapça olması mıdır?* Yine bu minvalde sorulabilecek sorulardan birisi de; *Osmanlı Türkçesiyle telif edilen eserler içerisinde şerh olarak değerlendirilen çalışmalar var mıdır?*

Bu çalışmanın amacı çok yönlü, velûd ve aktif bir âlim olan Sırrı Efendi'nin *İzâhu'l-Hidâye* adlı kıymetli eserinin bir tercüme çalışması olmadığına ortaya konulması ve *el-Hidâye* şerhi *İzâhu'l-Hidâye* olarak literatürde hak ettiği yeri alıp Osmanlı dönemi *el-Hidâye* üzerine yapılan çalışmaların son halkası olduğunun tespit edilmesidir. Bu amaçla çalışmanın ileriki bölümlerinde yukarıda sorulan soruların cevapları bulunmaya çalışılacaktır. Bu bölüm, *Osmanlıca telif edilen eserler içerisinde şerh olarak değerlendirilen çalışmalar var mı?* sorusuna cevap olabilecek birkaç çalışma zikredilerek tamamlanacaktır.

1) İmâm Gazzâlî'nin (öl. 505/1111) *İhyâu ulûmi'd-din* adlı eseri üzerine Osmanlı dönemindeki ilk ve tek tercümesi olan, Sultan II. Abdülhamid döneminin meşhur âlimlerinden Yusuf Sıdkî el-Mardinî (öl. 1319/1902) tarafından Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınan *Mesîru umûmi'l-muvahhidîn Şerhu terceme-i kitâb-ı İhyâu ulûmi'd-dîn* adlı çalışması. Bu çalışma “*şerhli tercüme*” olarak değerlendirilmiştir.²¹

20 Kaya, “Şerh (Fıkah)”, 38/560.

21 Yusuf Sıdkî el-Mardinî vd., *Mesîru Umûmi'l-Muvahhidîn: Şerhu Terceme-i Kitâb-ı İhyâu Ulûmi'd-Dîn = İhyâ Tercüme ve Şerhi: Çeviri Yazı - Tıpkıbasım* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı), 11-18.

2) Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (öl. 638/1240) *Fusûsü'l-hikem* adlı eseri üzerine Türkçe kaleme alınan, Ahmed Avnî Konuk'un *Fusûsü'l-hikem Tercüme ve Şerhi* adlı çalışması. Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında yazılan eser, şerh olarak zikredilmektedir.²²

3) *Hâfız Dîvânı* üzerine Südi-i Bosnevî (öl. 1008/1599-1600) tarafından Farsça-Osmanlı Türkçesi ile yazılan *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*'ı (Südi'nin *Hâfız Dîvânı Şerhi*).²³

1. HİDÂYE'NİN TÜRKÇE ŞERHİ VAR MI?

Burhânüddin el-Merginânî'nin *el-Hidâye*'si üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde bu çalışmaların Arapça olarak kaleme alındığı görülmektedir. Özellikle Osmanlı devletinin hâkim olduğu bölgelerde *el-Hidâye* üzerine çalışma yapan Musannifek, İbn Kutluboğa (öl. 879/1474), Zenbilli Ali Efendi (öl. 932/1526), İbn Kemâl, Taşköprüzâde (öl. 968/1561), Ebüssuûd Efendi (öl. 982/1574), Abdurrahman b. Ali el-Amasî (Kızıl Molla) (öl. 983/1575), Gedizli Mehmed Efendi ve Abdülhay el-Leknevî gibi âlimlerin eserleri incelendiğinde de bu eserlerin Arapça olarak telif edildiği görülmektedir.

Yapılan incelemeler sonucu Osmanlı döneminde *el-Hidâye*'nin muhtasarı olan *el-Vikâye* ile onunda muhtasarı olan *en-Nukâye*'nin Türkçeye çevirilerinin yapıldığı görülmektedir. Arapça bir eser olan *el-Vikâye* üzerine Balıkesirli Devletoğlu Yûsuf'un (öl. 828/1424'ten sonra) manzum *Terceme-i Vikâye*'si,²⁴ Şemsi Ahmed Paşa'nın (öl. 988/1580)²⁵ ve Tatarpazarcıklı Kurd Efendi'nin (öl. 996/1588) *Terceme-i Vikâyetü'r-Rivâye*'si²⁶ bu çalışmalardandır. Ayrıca *en-Nukâye* üzerine Muhammed b. Hasan el-Kevâkibi (öl. 1096/1685) *el-Ferâ'idü's-seniyye* adıyla manzum hale getirdiği ve daha sonra da *el-Fevâ'idü's-semiyye*²⁷ ismiyle şerh ettiği çalışmada bu kapsamda değerlendirilmektedir.²⁸

Türkçeye çevirisi yapılan eserler arasında *el-Hidâye*'nin metni olan *Bidâyetü'l-mübtedî* de yer almaktadır. Eser, Kurt Dede Muhammed b. Ömer (öl. 996/1588) tarafından *Tercümân-ı Hidâye* adıyla Osmanlı Türkçesine çevirisi yapılmıştır.²⁹

Türkçe olarak *el-Hidâye* üzerine yapılan Sırrı Efendi'nin *Îzâhu'l-Hidâye*'sinden başka bir şerh çalışması tespit edilememiştir. Ayrıca *el-Hidâye*'nin İngilizce, Rusça, Farsça gibi değişik dillerde tercüme ve çevirileri bulunmaktadır.³⁰ Eserin Türkçeye tercümesi ise 1982 yılında

22 Muhyiddin İbnü'l-Arabî vd., *Fusûsü'l-Hikem: Tercüme ve Şerhi* (Fatih, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı), 1/XIII-XXIII.

23 Südi-i Bosnevî, *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2020), 1/1/41-42.

24 Mustafa Özkan, "Devletioğlu Yûsuf" (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1994), 9/243.

25 Erhan Afyoncu, "Şemsi Ahmed Paşa" (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2010), 38/527.

26 Sefer Hasanov, "Kurd Efendi" (Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 2019), EK-2/93.

27 Ahmet Yaman, "Kevâkibi, Muhammed b. Hasan" (Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 2002), 25/340.

28 Murteza Bedir, "Vikâyetü'r-Rivâye" (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2013), 43/107; Şükrü Özen, "Sadrüşşerîa" (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2008), 35/429; Ahmet Özel, *Haneî Fıkâh Âlimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013), 134.

29 Hasanov, "Kurd Efendi", EK-2/93; Şimşek, "Bir Haneî Klasiği: Merginânî'nin el-Hidâye ve Üzerine Yapılan Çalışmalar", 313.

30 Murtaza Köse, "Ferganalı Bir Hukukçu Merginani ve Hidaye Adlı Eseri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 17 (2001), 354; Kallek, "el-Hidâye", 17/472.

İstanbul'da Hasan Ege, 1986 yılında Ahmed Meylani ve 2014 yılında Hüsamettin Vanlıoğlu, Abdullah Hiçdönmez, Fatih Kalender ve Emin Ali Yüksel'den oluşan bir heyet tarafından yapılmıştır.

2. Sırrı Efendi ve Eserleri

2.1. Sırrı Efendi

Süleyman Sırrı Efendi, 1267/1850-1851 veya 1271/1855 yılında dönemin İçel sancağına bağlı Ermenek kasabasında, günümüzde Karaman ilinin Ermenek ilçesinde dünyaya geldi. Bundan dolayı verdiği icâzetnâmelerde ve telif ettiği eserlerde “el-Ermenâki” veya “el-İçeli” nisbelerini kullandı. Sırrı Efendi, eğitim hayatına Ermenek'te mahalle mektebinde başladı. O yıllarda mahalle mektepleri dört yıllıkti. Elif-bâ, Ku'rân, ilmihal, tecvîd, Türkçe, muhtasar “ahlâk-ı memdûha” risâleleri okutulur, lügat, sülûs ve nesih yazıları öğretilerek temel eğitim verilirdi.³¹ Sırrı Efendi, burada temel eğitimini aldıktan sonra medreseye başladı. Sarf ve nahiv okuyup Ermenek Rüşdiye mektebine girdi. Buradaki eğitimini tamamlayıp sınavları geçtikten sonra 1287/1870 yılında şehâdetnâmesini [diplomasını] aldı. Henüz 15'li yaşlarda olan Sırrı Efendi, tekrar medreseye döndü. Ulûm-i âliyyeden mantık ve ulûm-i şerîattan *Mültekâ* 'ya kadar ders gördükten sonra eğitimini tamamlamak için İstanbul'a gitti. İstanbul'da Beyazıt Câmii Şerîfi dersiâmlarından Ermenekli Mehmed Aynî Efendi'nin (öl. 1318/1900) dersine devam etti ve icâzetnâme almaya hak kazandı. Bu sürede başka hocalardan da istifade eden Sırrı Efendi, Hamîdiye Medresesi ve Dühûl Kadılığı imtihanlarına girip şehâdetnâme aldı.³²

Sırrı Efendi, 1293/1876 yılında Beşiktaş Mekteb-i Rüşdî-i Askerîsi'nde Arapça muallimi olarak göreve başladı. Sırrı Efendi ilim öğrenmeye, öğretmeye, insan yetiştirmeye âşık bir âlimdi. Bu aşkı sayesinde Arapça muallimliği görevine başladıktan üç yıl sonra Ruûs imtihanını kazanarak 1296/1879 yılında Beyazıt Câmii dersiâm'lığı gibi ilmî yönden sorumluluğu ağır bir pâyeye'yi elde edip talebe yetiştirmeye başladı. 14 yıllık uzun bir tadrîsten sonra 1311/1893'de öğrencilerine icâzetnâme verdi. Eskişehirli Muhammed Râsih ve Gündoğduzâde Efendi bunlardandır. Yaşadığı dönemde meydana gelen Osmanlı eğitim sistemindeki değişikliklerden dolayı ortaya çıkan mektep ile medrese arasındaki ayrımı hep birleştirmeye çalışan Sırrı Efendi, bundan sonra ilim hayatına “müderrişlik” ve “muallimlik” yaparak yani medrese ile mektebi birleştirerek devam etti. Ayrıca vaizlik görevi ile çeşitli bürokratik görevlerde bulundu.

Sırrı Efendi Beyazıt Câmii'nde derse çıktıktan dört sene sonra 1300/1883'de uhdesine İstanbul Ruûs-i Hümâyûnu [İstanbul müderrişliği], ibtidâ-i hâric pâyesi, 1309/1892'de hareket-i dâhil derecesi, 1315/1898'de *Kenzü'l-akâid* adlı eserini yazdığından dolayı Süleymâniye müderrişliği, 1316/1899'da mahrec mevleviyyetlerinden İzmir mevleviyyetliği [İzmir kadılığı], 1319/1902'de bilâd-i hamse'den Bursa pâyesi [Bursa kadılığı] ile 1321/1903'de Haremeyn-i

31 Cahit Baltacı, “Mektep (Osmanlılar'da Mektep)” (Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 2004), 29/7.

32 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dh.Said, 72/107; İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivi (İMŞSA), Sicill-i Ahval Dosyası, 3428; Musa Alak, “Süleyman Sırrı” (Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 2019), EK-2/538-539; Mustafa Oral, *Ermenekli Süleyman Sırrı Efendi ve Kifâyetü'l-Müntehi 'Ala Kifâyeti'l-Mübtedi Adli Eserinin Tahkiki* (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 4-35.

Muhteremeyn³³ [Haremeyn kadılığı] pâyesine ulaştı. Haremeyn mevleviyeti, statü bakımından en yüksek olan mevleviyetti. Bu da şu anlama gelmekteydi; Sırrı Efendi'nin bu pâyeyi elde ettikten sonra ilmiye tarîkinin zirvesini temsil eden şeyhülislâmlığa ulaşabilmesi için elde etmesi gerek son merhaleler, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği idi.

Sırrı Efendi, muallimlik görevine 1293/1876 yılında Beşiktaş Mekteb-i Rüşdiyye-i Askerisi'nde Arapça muallimi olarak başladı. Daha sonra 1316/1898'de mevcut Süleymaniye memuriyetine ilâve olarak Mekteb-i Hukûk-ı Şâhâne Kitâbü'n-nikâh muallimliği, 1316-1319/1898-1901 yılları ile 1321/1903 yıllarında Soğuk Çeşme Askeri Rüşdiyesi'nde Arapça muallimliği, 1318/1900'de Dârülfünun-ı Şâhâne³⁴ Ulûm-i Âliye-i Dîniyye Şubesi Fıkıh muallimliği, 1328/1910'da İstanbul Sultânî'si Ulûm-i Dîniyye muallimliği görevinde bulundu. Ayrıca görev yıllarını tespit edemediğimiz Mekteb-i İ'dâdiyye-i Şâhâne'de Sınıf-ı Mahsûs-i Arabî muallimliği, Mekteb-i Nûmûne-i Terakkî'de Mantuk muallimliği ile Mekteb-i Nûmûne-i Terakkî'de Tatbîkât-ı Arabiyye muallimliği görevini ifâ etti.³⁵

Sırrı Efendi, müderrislik ve muallimlik görevlerinin yanı sıra idârî görevlerde de bulundu. Dönemin Milli Eğitim kurumu olan Maarif Nezâretinde 1308/1890'da fahrî olarak şeyhülislâmlık bünyesindeki Tedkîk-i Müellefât-ı Şer'iyye Encümeni âzâlığı, 1312/1894'de Padişah II. Abdülhamid'in iradesiyle Maarif Nezâreti Encümen-i Teftîş ve Muâyene âzâlığı, 1320/1902'de Maarif Nezâretinden gelen iş'âr üzerine ve Padişah'ın iradesiyle Kütüb-i Dîniyye ve Şer'iyye Tedkik Heyeti Reisliği, 1325/1907'de, Meclis-i Maarif âzâlığı görevinde bulundu. II. Meşrûtiyet'ten sonra Meclis-i Maârif'te yapılan düzenleme çerçevesinde, 1326/1908'de âzâlık vazîfesinden kadro hârici bırakıldı.³⁶ Yaklaşık bir hafta sonra 1 Şaban 1326/29 Ağustos 1908'de Dâru'l-Muallimîn Müdürlüğü görevine getirildi.³⁷

Sırrı Efendi kaleme aldığı *Esbâbu'l-felâh*, *Hulâsatu'l-efkâr* ve *Kifâyetü'l-müntihî* adlı eserlerinin incelenmesi sonucu ve görevlerindeki üstün başarısından dolayı 22 Muharrem 1313/15 Temmuz 1895 günü Padişah II. Abdülhamid tarafından gümüş imtiyaz madalyası ve dördüncü rütbeden Mecîdî Nişân'ı ile ödüllendirildi.³⁸

33 Haremeyn mevleviyeti, statü bakımından en yüksek olan mevleviyettir. Bu grupta yer alan şehirler İstanbul, Mekke ve Medine'dir. İstanbul, Osmanlı Devleti'nin başşehri, Mekke ve Medine İslâm'ın kutsal şehirleri olması cihetiyle, itibar ve önem bakımından en yüksek statüde tutulurdu. İstanbul kadılığı ise bütün kadılıklar içerisinde en üst kadılık ve dolayısıyla en yüksek mevleviyetti. İstanbul kadılığının bir üstü, ilmiye tarîkinin zirvesini temsil eden Şeyhülislâmlığa gidiş yolunun son merhaleleri olan Anadolu ve Rumeli kazaskerliği idi. Şeyhülislâm olabilmek için normal şartlar altında önce sırasıyla Bursa, Edirne ve İstanbul kadılıklarını geçmek, sonra da Anadolu ve ardından Rumeli kazaskerliği vazifelerinde bulunmak gerekiyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fahri Unan, "Mevleviyet" (Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 2004), 29/467.

34 II. Abdülhamid'in tahta çıkmasının 25. yıldönümü münasebetiyle açılan Dârülfünun-ı Şâhâne'nin Ulûm-i Âliye Şubesi, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin esasını teşkil etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Hamdi Furat, "Sempozyum Özeti: Darülfünun İlahiyat'ın İlmi Birikimi Sempozyumu, 15 Mayıs 2018", *Journal of Istanbul University Faculty of Theology* 29/1 (15 Haziran 2018), 131.

35 Oral, *Ermekli Süleyman Sırrı Efendi ve Kifâyetü'l-Müntehî 'Ala Kifâyeti'l-Mübtedi Adlı Eserinin Tahkiki*, 16.

36 BOA, Dh.Said, 72/107-108; İMŞSA, Sicill-i Ahvâl Dosyası, 3428; Alak, "Süleyman Sırrı", EK-2/538-539.

37 BOA, MF.MKT., 1074/39; Oral, *Ermekli Süleyman Sırrı Efendi ve Kifâyetü'l-Müntehî 'Ala Kifâyeti'l-Mübtedi Adlı Eserinin Tahkiki*, 22.

38 BOA, İrade Taltîfât, 82/55; BOA, Yıldız Tasnîfi, Mütenevvî Maruzat Evrakı Bölümü, 124/43; BOA, Maarif Nezâreti Evrakı, 273/8.

Sırrı Efendi, 1876-1913 yılları arasında yaklaşık 37 yıllık memuriyet hayatından sonra 1329/1913'de 59 yaşında ifâ ettiği Dârülfunun'daki görevinden emekli oldu.³⁹ Gündüzleri eğitim kurumlarında talebe yetiştirirken, geceleri kıymetli eserler kaleme aldı. Emekli olduktan sonra da eser telif etmeye devam etti. Eserlerinin çoğunu hayatta iken neşretme imkânı bulan Sırrı Efendi, 28 Ağustos 1931 yılında, 76 yaşında İstanbul Beyazıt'ta vefât etti. Cenâzesi Beyazıt'taki Yahnikapan Mahallesi'nde bulunan evinden kaldırıldı. Nâşı, Merkezefendi Mezarlığı'ndaki aile kabristanlığına defnedildi.⁴⁰

2.2. Eserleri

Sırrı Efendi, tefsir, hadîs, akâid, Arap dili, mantık ve fıkıh gibi ilim dallarında, Arapça ve Türkçe, telif ve tercüme olmak üzere 17 eser kaleme almış ve bunların çoğunu neşretmiştir. Neşredilmemiş eserleri ise kitaplarını vakfettiği Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi bölümünde bulunmaktadır.

- 1) Tefsir / Mev'ize
  - a. *Esbâbü'l-felâh.*
- 2) Hadîs ve Siyer
  - a. *Tâcü'l-meşârik fî izâhi'l-Meşârik*
  - b. *Mekâsıd-i Münciye fî siyeri fahri'n-nübüvve.*
- 3) Akâid ve Kelâm
  - a) *Câmi'u'l-ahvâl*⁴¹
  - b) *Kenzü'l-akâid*
  - c) *Miftâhu'l-akâid.*
- 4) Arap Dili ve Belâgatı
  - a. *Kifâyetü'l-müntehî fî şerhi Kifâyeti'l-mübtedî*
  - b. *Hulâsatü'l-efkâr alâ Şerhi'l-'Alâka*
  - c. *Teshîlü'l-lehceti ve's-sarf fî usûli'l-mükâlemeti'l-Arabiyye.*
- 5) Mantık
  - a. *Mi'yâru'l-makâl.*
- 6) Fıkıh ve İlmihâl
  - a. *Hulâsatü'l-muhtâreyn*
  - b. *İzâhu'l-eşbâh*
  - c. *Vesîletü'l-felâh*
  - d. *Medhal-i Fıkıh*
  - e. *İzâhu'l-Hidâye*
  - f. *Keşf-i Bâl*
  - g. *Kitâbü'l-'İbâdât.*

39 BOA, Maarif Nezâreti Evrakı, 1193/54.

40 Alak, "Süleyman Sırrı", EK-2/538-539.

41 Süleyman Sırrı Efendi, kendi doldurduğu tercüme-i hâl vesikasında, *Câmi'u'l-Ahvâl* adlı akâide dair bir eserin olduğunu zikretmiştir. Ancak bu esere ulaşamamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İMŞSA, Sicil-i Ahvâl Dosyası, no: 3428; Alak, "Süleyman Sırrı", EK-2/539.

3. *Îzâhu'l-Hidâye*⁴²

3.1. Eserin Matbu ve El Yazma Nüshaları, Sırrı Efendi'ye Nispeti

Îzâhu'l-Hidâye, Burhâneddin el-Merginânî'nin Hanefî fikhına dair kaleme aldığı meşhur *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî* adlı eserinin dönemin Türkçesiyle Sırrı Efendi tarafından yapılan şerhidir. Eserin *Kitabu't-Tahâre* ile *Kitabu's-Salât* bölümünden oluşan bir kısmı İstanbul Hukuk matbaasında, 1330/1911-1912 yılında basılmıştır. Eserin diğer bölümleri yazma halinde bulunmaktadır.

Eserin iç kapağında “*Müellifi Dârülfünûn-i Osmânî Ulûm-u Şerîyye Şubesi Fıkah Muallimi Süleyman Sırrı*”⁴³ ifadesi yer almakta ve yazma nüshanın sonunda Sırrı Efendi'nin mührü bulunmaktadır.⁴⁴ Ayrıca eserin dibâcesinde “*Süleyman Sırrı bin Abdullah bin el-hâc Hüseyin Hüsnü el-Ermenâki*” ibâresi de mevcuttur.⁴⁵ Eserin yazma nüshasının son tarafına klasik yazma eserlerden farklı olarak ve son dönem yazma eser fihrist metodlarına⁴⁶ benzer şekilde kitabın bütün bölümlerinin toplu fihristi eklenmiş olup, 20 Muharrem 1333 / 9 Aralık 1914 Çarşamba günü tamamlandığı zikredilmektedir.

Eserin el yazma nüshaları, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi Bölümünde yer almaktadır. Birinci cilt 3955, ikinci cilt 3956, üçüncü cilt 3957, dördüncü cilt 3958, beşinci cilt 3959, altıncı cilt 3960, yedinci cilt 3961, sekizinci cilt 3962 numarada kayıtlıdır.

Eser, toplamda beş bin üç yüz sekiz sayfa olup 26 defterden meydana gelmektedir. 8 cilt halinde toplanmıştır. Birinci cilt yedi yüz seksen dokuz, ikinci cilt yedi yüz on beş, üçüncü cilt yedi yüz on sekiz, dördüncü cilt altı yüz yetmiş iki, beşinci cilt yedi yüz yirmi dokuz, altıncı cilt beş yüz yirmi dört, yedinci cilt beş yüz yirmi bir ve sekizinci cilt altı yüz kırk sayfadır.

Tablo 1 <i>Îzâhu'l-Hidâye</i> 'nin Yazma Nüshasıyla İlgili Bilgiler								
Cilt:	1	2	3	4	5	6	7	8
Sayfa:	789	715	718	672	729	524	521	640
Yazma Nüshanın Kayıtlı Olduğu Numara:	3955	3956	3957	3958	3959	3960	3961	3962

3.2. *Îzâhu'l-Hidâye*'nin Telif Sebebi

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan itibaren gerek adli teşkilât gerekse kanunlaştırma alanında köklü reformlar yapılmıştır. Bu çerçevede önce borçlar, kısmen eşya ve şahıs hukuku

42 Bu bölüm, 2019 yılında, Ahmet Hamdi Furat'ın danışmalığı ile tamamladığımız “*Süleyman Sırrı Efendi'nin (Ermenekli) Fıkha Dair Eserlerinin Tahlili: İbadet Bahisleri Bağlamında*” başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

43 Süleyman Sırrı, *Îzâhu'l-Hidâye* (İstanbul: Hukuk Matbası, 1330), 1.

44 Süleyman Sırrı, *Îzâhu'l-Hidâye* (İstanbul, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, 3955), 789a.

45 Sırrı, *Îzâhu'l-Hidâye* (Veliyyüddin Efendi, 3955), 790a.

46 Kemal Taşkın, “Cezayir Elyazma Eserler Dergisi”, *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 2/2 (31 Aralık 2019), 336.

hükümleri 1868-1876 yıllarında *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye* adlı bir çalışma ile kanunlaşmıştır. *Mecelle* ilk İslâm medenî kanunu olup Osmanlı devletinde 57 sene tatbik edilmiştir. Ayrıca bütün İslâm ülkelerinin kanunlaştırma hareketi üzerinde derin tesirler icrâ etmiştir. Sadece Hanefî mezhebi esas alınarak hazırlanan *Mecelle*'de mezhep içi görüşler arasında dönemin ihtiyaçlarına göre bazı tercihler yapılmışsa da mezhepler arası bir tercihe gidilmemiştir.⁴⁷

Sırrı Efendi'nin fikhî görüşleri ve özellikle icthatla ilgi görüşleri incelendiğinde kendisinin Hanefî mezhebine son derece bağlı olduğu görülmektedir. Sırrı Efendi'nin Hanefî mezhebine olan bağlılığı ve telif ettiği *Îzâhu'l-Eşbâh*⁴⁸ ile *Îzâhu'l-Hidâye*⁴⁹ adlı eserlerin yazılma gerekçelerini “*Mecelle*’deki küllî kaideler” olarak ifade etmesi, kendisinin *Mecelle*’den etkilendiğini göstermektedir.

Sırrı Efendi, *Mecelle*’nin iyi bir çalışma olduğunu fakat sadece muâmelâtla ilgilenmesi sebebiyle yetersiz kaldığını düşünmekteydi. Bunun için ilk önce fikhî meselelerin küllî kaideleriyle beraber yedi fenne daha şâmil olduğunu ifade ettiği *el-Eşbâh ve'n-nezâir* adlı eseri *Mecelle* gibi şerh etmek üzere *Îzâhu'l-Eşbâh*⁵⁰ adlı eserini kaleme almıştır. *Îzâhu'l-Eşbâh*’ı tamamladıktan sonra da *Mecelle*’nin kaynaklarından olması nedeniyle *Îzâhu'l-Hidâye*’yi kaleme aldığı *Îzâhu'l-Hidâye*’nin dibâcesinde dile getirmektedir.⁵¹

3.3. *Îzâhu'l-Hidâye*’de Bulunan Konuların Tertibi

Sırrı Efendi *Îzâhu'l-Hidâye*’de incelediği konuları, eserin sonuna eklediği fihristte ayrıntılı bir şekilde zikretmiştir. Eserde *el-Hidâye*’nin tertibi genel itibarıyla korunmuş olup bazı ilâveler de yapılmıştır. Bu ilâveler bazen ara başlıklar, bazen de “tenbih”,⁵² “semere-i hilâf”⁵³ ve “hakikat-i hilâf”⁵⁴ gibi başlıklar şeklindedir. Eserde, ihtiyaç duyulan yerler maddeleştirilmiş,⁵⁵ şiiirlerden istişhâd edilmiştir.⁵⁶ Ancak zikredilen âyet ve hadîslerin kaynakları belirtilmemiştir.

47 Mehmet Akif Aydın, “*Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*” (Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 2003), 28/231-232.

48 Süleyman Sırrı, *Îzâhu'l-Eşbâh* (İstanbul: Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi Bölümü, 3963), 10a-11a.

49 Sırrı, *Îzâhu'l-Hidâye* (Veliyyüddin Efendi, 3955), 790a.

50 Zeynüddin İbn Nüceym’in (öl. 970/1563) *el-Eşbâh ve'n-nezâir* adlı İslâm hukukundaki küllî kaidelerin anlatıldığı esere Sırrı Efendi tarafından kaleme alınan açıklamalı tercümesi/şerhidir. Osmanlı Türkçesiyle yazılan eser, altı yılda telif edilmiştir. Eser beş cilt olup, dört bin sekiz yüz yirmi altı meseleyi içermektedir. 1326/1928 yılında, İstanbul’da 64 sayfalık bir kısmı basılmıştır. Eser üzerine şu anda çalışılmakta olup Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı tarafından yayımlanacaktır. Eserin yazma nüshaları, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi bölümünde yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Alak, “Süleyman Sırrı”, EK-2/539.

51 Süleyman Sırrı, *Îzâhu'l-Eşbâh* (İstanbul: Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi Bölümü, 3963), 10a-11a; Sırrı, *Îzâhu'l-Hidâye* (Veliyyüddin Efendi, 3955), 790a.

52 Sırrı, *Îzâhu'l-Hidâye*, 1/6; 19.

53 Sırrı, *Îzâhu'l-Hidâye*, 1/70; 87.

54 Sırrı, *Îzâhu'l-Hidâye*, 1/239.

55 Sırrı, *Îzâhu'l-Hidâye*, 1/62; 65-66; 82; 90; 122; 172; 245.

56 Sırrı, *Îzâhu'l-Hidâye*, 1/103; 271.

3.4. Hidâye İle İzâhu'l-Hidâye'nin Muhtevalarının Kitâbu't-Tahâre Üzerinden Karşılaştırılması

Merginânî, *el-Hidâye*'de *Kitâbu't-Tahâre* bölümünü 5 bâb ve 7 fasıl üzere ele almıştır. Sırrı Efendi ise Merginânî'nin mezkûr bâb ve fasılda ele aldığı bölümü, 98 başlık altında açıklamış ve şerh etmiştir. Sırrı Efendi, *İzâhu'l-Hidâye*'de *Kitâbu't-Tahâre* bölümünü ele alırken şu tertibi kullanmıştır:

Tahâretin vücûb sebebi => hükmü ve vücûbunun şartları => farz teriminin lügavî ve şer'î manası => tahâretin hükmü, fâidesi ve fazîleti => tenbîh efâl-i mükellef'le ilgili meseleler hakkında malûmât => abdestin farzlarıyla alakalı olan yüz hatlarının beyânı => gâye'nin mugayyâ'ya dâhil olup-olmaması => Râfizi'ler ile Sünnîler arasındaki ayakları yıkama meselesindeki ihtilâf => başı mesh etmede farz olan miktârın tâyinindeki ihtilâf.

Sonrasında abdestin sünnetleri ile sünnetin kısımlarını ve tenbîh başlığı altında abdestin vâciplerinin de olduğunu bildirmektedir. Devamında mazmaza ve istinşâk ahkâmında ihtilâfın hükmü başlığı altında bu meseleyi izah etmiş ve sonrasında *el-Hidâye*'de olduğu gibi abdestin müstehaplarını beyân etmiştir. Tahâret bölümü ile ilgili karşılaştırmalar aşağıdaki tablodan takip edilebilir.

Tablo 2 <i>el-Hidâye</i> İle <i>İzâhu'l-Hidâye</i> 'nin Muhtevalarının Karşılaştırılması (<i>Kitâbu't-Tahâre</i> Bölümü)	
el-Hidâye	İzâhu'l-Hidâye
Kitabın Baş Tarafında Abdestin Farzları, Sünnetleri ve Müstehapları İşlenir	Mutlak Tahâretin Vücûb Sebebi, Hükmü ve Vücûbu'nun Şartları; Farz'ın Lügavî ve Şer'î Manası, Tahâretin Hükmü, Fâidesi ve Fazîleti; Tembîh (Efâl-i Mükellef'le İlgili Meseleler Hakkında); Yüz Hatlarının Beyânı; Gâye'nin Mugayyâ'ya Dâhil Olup-Olmaması; Râfizi'ler İle Sünnîler Arasındaki Ayakları Yıkama Meselesindeki İhtilâf; Başı Mesh Etmede Farz Olan Miktârın Tâyinindeki İhtilâf; Abdestin Sünnetleri ve Sünnetin Kısımları; Tembîh (Abdestin Vâcipleri'nin Olduğu Hakkında); Mazmaza ve İstinşâk Ahkâmında İhtilâfın Hükmü;
Abdesti Bozan Şeyler Hakkında Bir Fasıl ,	Abdesti Bozan Şeyler Hakkında Fasıl ; Abdestin Dört Uzva Tahsîs Edilmesinin Sebebi; Hades Olmayanın Necis Olmaması; Dört Mezhebe Göre Hadesin Kısımları İle Hadesin Hükmü ve Hükmen Abdesti Bozan Şeyler;
Gusül Hakkında Bir Fasıl ,	Gusül Hakkında Fasıl ; Guslün Sünnetleri; Guslü Bozan Şeyler İle Guslü Gerektiren Sebepler; Semere-i Hilâf; Hayızın Müddeti; Nifâs, Nifâsın Müddeti, Hayız ve Nifâsın Hükümleri; İstihâza'nın Hükmü, Temizliğin Hükmü; Nâfile Olarak Sünnet Olan Gusüller;

<p>Kendisiyle Abdest Almanın Câiz Olduğu ve Olmadığı Sular Hakkında Bir Bâb,</p>	<p>Abdest Almanın Câiz Olduğu ve Olmadığı Sularla İlgili Hükümler; Mutlak Su ve Ahkâm-ı Lâzimesi; Durgun Su – Akıcı Su; Mukayyet Su, Teyemmüm; Teyemmümün Abdest ve Gusûlden Halfiyyetinde İhtilâf; Semere-i Hilâf; Karışık Suların Hükümü; İçine Necâset Düşen Suların Ahkâm-ı Lâzimesi; Akıcı Suyun Hükümü; Havz-ı Kebîr'in Ahkâm-ı Lâzimesi; On'a On İle Takdir; Telefleri Suyu İfsâd Etmeyen Hayvanlar; Su'da Yaşayan Hayvanların Ahkâm-ı Lâzimesi; Mâ-i Müştâmel'in Ahkâm-ı Lâzimesi; Mâ-i Müştâmel; Su'ya Mâ-i Müştâmel Olma Hükümünün Sübûtünün Vakti; Mesele-i Cehd; Deri Tabaklama'nın Hükümleri; Deri Tabaklama'nın Kısımları; Kesim İşlemiyle Derilerin Tahâreti;</p>
<p>Kuyular Hakkında Bir Fasıl</p>	<p>(Kuyular Hakkında Bir Fasıl) Kuyuların Temizliği; İçine Düşen Necâsetin Nevîsi İtibariyle Üç Derece Olup Birinci Derecesi; İkinci Derecesi; Üçüncü Derecesi; Necisle Tedavinin Câiz Olup Olmayışı; Kuyuların Temizliğinde Mûteber Olan Kovalar; Necis Bulaşan Kuyunun, Suyunun Tamamının Boşaltılma Şekilleri; Kuyulara Necisin Bulaştığı Vaktin Tâyini;</p>
<p>Hayvanların Artıkları İle Diğer İlgili Meseleler Hakkında Bir Fasıl</p>	<p>Artıklar ve Başka Şeyler Hakkında Bir Fasıl; Himâr'ın Artığı, Katır'ın Artığı; At'ın Artığı;</p>
<p>Teyemmüm Hakkında Bir Bâb,</p>	<p>Teyemmüm Bâb; Teyemmüm İle Kılınan Namazların Ahkâm-ı Lâzimesi; Abdest ve Gusûl İçin Suyu Aramanın Hükümü; Teyemmüm'ün Rükünleri; Teyemmüm'ün Sihatinin Şartları; Teyemmüm'ün Sünnetleri; Teyemmüm Edilmesi Câiz Olup-Olmayan Şeyler; Teyemmüm'de Niyetin Şekli; Teyemmüm'ü Bozan Şeyler; Teyemmüm İle Kılınan Namazların Hükümü; Teyemmüm'de Müstehap Olan; Teyemmüm'ün Su İle Tahâret'ten Bedel-i Mutlak veya Bedel-i Zarûret Olması Hakkındaki İhtilâfın Hükümü; Suyun Varlığı İle Beraber Teyemmüm'ün Cevâzi; Teyemmüm İçin Suyu Aramanın Vakt-i Luzûmu;</p>

Meşter Üzerine Mesh Hakkında Bir Bâb ,	Meşter Üzerine Mesh Hakkında Bir Bâb ; Üzerlerine Mesh Câiz Olan Meşter; Meshin Müddeti; Meshin Mahalli ve Keyfiyeti; Meshe Mânî Olan Delik ve Yarıktklar; Gusülde Meshin Câiz Olmayışı; Meshi Bozan Şeyler; Meshin Müddetinin Değişmesi; Meşter Üzerine Giyilen Şeyler Üzerine Meshin Hükmü; Çoraplar Üzerine Meshin Hükmü; Üzerlerine Mesh Câiz Olmayan Şeyler; Yara ve Sargı Üzerine Meshin Hükmü ve Meşter Üzerine Mesh İle Yara ve Sargı Üzerine Mesh Arasındaki Fark;
Hayız ve İstihâze Hakkında Bir Bâb ,	Hayız ve İstihâze Bâb ; İstihâze Kanı ve Hükmü, Hayızın Müddeti; Hayızın Renkleri; Hayızın Hükümleri; Ğilâf'ın Hakikati; Temizlik Müddetinin En Azı; İstihâze Kanıyla Alâkalı Ahkâm-ı Lâzime;
Fasıl ,	Sâhib-i E'zâr'ın Ahkâm-ı Lâzimesi (İstihâze Hakkında Fasıl); Özür Sâhibi'nin Abdestinin Bozulma Vakti; Müştehâze'nin Hakikati; Özrün Yok Oluşuna İtibar; Özür Sâhibi'nin Tahâreti'nin Bekâsının Şartı;
Nifâs Hakkında Bir Fasıl ,	Nifâs Hakkında Fasıl ; Nifâs'ın Müddeti;
Necâsetler ve Temizlenme Şekilleri Hakkında Bir Bâb ,	Necisler ve Temizlikleri Hakkında Bâb ; Tahâret Âleti; Meni'nin Hükmü; Necâset-i Galîza İle Hafffe'nin Hükm-ü İctimâları, Cevâz-ı Salâta Mânî Olan Dört'te Bir Miktarını Tâyin; Necâsetin Kısımları;
İstincâ Hakkında Bir Fasıl .	İstincâ Hakkında Bir Fasıl ; Kendileriyle İstincâ Câiz Olup-Olmayan Şeyler.

3.5. İzâhu'l-Hidâye'nin Özellikleri⁵⁷

3.5.1. Kavramları Tanımlaması

Merginânî, *el-Hidâye*'de konulara başlarken ön bilgi vermez ve genellikle anlatılacak konunun/kavramın tarifini yapmaz. Sırrı Efendi ise *İzâhu'l-Hidâye* de genellikle konu girişlerinde bazı kavramları açıklamaktadır. Sırrı Efendi'nin *İzâhu'l-Hidâye*'de tariflerini yaptığı tahâret ve farz kavramlarıyla ilgili açıklamaları şu şekildedir:

Tahâret: Namaz, mushaf'a dokunmak, mescide girmek, namazın vucûbiyeti, mukârenet-i zevce [eşine yaklaşma], orucun vucûb-u edâsıyla, sıhhatinin cevâz ve helallerine mânî olan hadesle, necâset'ten bedeni, elbiseyi ve namaz kılınan mekânı temizlemek manasında nezâfet-i

57 Bu bölümde yer alan örnekler *Kitâbu'l-Tahâre*'den verilmiştir.

mahsûsa'dan [özel temizlik'ten] ibâret olarak hadesten tahâret ve necâset'ten tahâret olmak üzere iki kısım olup hadesten tahâret'te abdest, gusül ve teyemmüm olarak üç kısımdır.⁵⁸

Farz: Kitab, sünnet ve icmâ-ı ümmet gibi delâleten ve sübûten katî olan delil ile sâbit olarak ziyâde ve noksana muhtemel olmayan hüküm-ü mukadder manasındır.⁵⁹

3.5.2. Gramer ile İlgili Açıklamalar Yapması

Sırrı Efendi eserin birçok yerinde gramere dair açıklamalar yapar, bu açıklamalar genelde “*Arapça gramerinin kelime yapısıyla ilgili dalı*”⁶⁰ olan sarf ilmiyle alakalıdır. Eserde, *el-Hidâye*'nin ibâresinde yer alan kelimelerin müfred, tesniye, cemi gibi sığalarının belirlenmesi ve kelimenin sığasından dolayı oluşabilecek mana farklılıklarına dikkat çekilmektedir. Sırrı Efendi'nin *İzâhu'l-Hidâye*'de tahâre ve merâfık kelimeleriyle ilgili sarf ilmine dair verdiği bilgiler şu şekildedir:

Tahâre: Bu kelime üç vecihle okunabilir. Eğer tâ'nın zammesiyle (سلالة وقلامه) vezinlerinde “tuhâre” şeklinde okunursa, abdest veya gusül alınan suların artığı manasında; tâ'nın kesresiyle [tihâre] okunursa, alet-i tahâret [temizlik aleti] manasında ve tâ'nın fethasıyla [tahâre] okunduğunda ise (حسن ve نصر) [birinci ve beşinci] bâblardan mastar olarak, mutlak şekilde pâk ve temiz olmak manasına gelmektedir.⁶¹

Merâfık: “*Mirfak*” kelimesinin cemîsidir.⁶²

3.5.3. Soru-Cevap Yöntemi

Sırrı Efendi eserinde “*eğer dersen... ben de derim*” şeklinde klasik eserlerde yer alan ve *el-Hidâye* şârihi Aynî'nin de *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*'de yer verdiği soru cevap yöntemine başvurmamıştır. Onun yerine fihriste eklediği meselelere cevaplar vermeyi ve bazen de *Mülteka* şârihi Şeyhîzâde Abdurrahman Efendi'nin (öl. 1078/1667) *Mecmau'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur* adlı eserinde kullandığı gibi şerh edeceği meseleleri, mukadder sorulara cevap verme metoduyla açıklamayı uygun görmüştür. Bu cevaplar genelde ilgili meselenin içeriği hakkında veya bir önceki konu ile bir sonraki konu arasındaki bağlantıları açıklamak şeklindedir.

Sırrı Efendi'nin fihriste eklediği meselelere cevap vermesine misal olarak kuyularla ilgili bahiste necâsetle tedavi'nin hükmünü açıkladığı konu hakkında fihriste eklediği “necisle tedavinin cevâzı ve adem-i cevâzı” başlığı gösterilebilir. Sırrı Efendi, *el-Hidâye*'de abdestin câiz olduğu ve olmadığı sularla ilgili bâb'da yer alan kuyularla ilgili fasıl'da; “*bir keçi veya koyun kuyuya bevletse...*” diye başladığı meselede İmâm Âzam'ın (öl. 150/767) -tedavi için bile olsa- bevül içmeye cevâz vermediğini, Ebû Yûsuf'un (öl. 182/798) -tedavi için- içilebileceğine cevâz verdiğini, İmâm Muhammed'in ise -tedavi için olmasa bile [her durumda]- içilebileceğine

58 Sırrı, *İzâhu'l-Hidâye*, 1/2.

59 Sırrı, *İzâhu'l-Hidâye*, 1/5.

60 Hulusi Kılıç, “Sarf” (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2009), 36/136.

61 Sırrı, *İzâhu'l-Hidâye*, 1/2.

62 Sırrı, *İzâhu'l-Hidâye*, 1/9.

cevâz verdiğini nakleder.⁶³ Daha sonra bu meseleyi şerh etmeye başlar ve İmâm Muhammed'in *el-Hidâye*'de zikredilen deliline ilâve olarak Âraf sûresi 157. âyette yer alan “*habîs olan şeyleri onlara haram kıldı*” hükmü gereğince necis olan şeylerin yenmesinin ve içilmesinin haram kılındığını ve eğer devenin bevlî necis olsa idi içilmesine müsaade olunmayacağını ifade eden delili nakleder. Devamında ise İmâm Âzam ve Ebû Yûsuf'un *el-Hidâye*'de zikredilen görüşlerini şerh eder.⁶⁴

Sırrı Efendi, İmâm Âzam ve Ebû Yûsuf'un eti yenilen ve yenilmeyen hayvanların bevillerinde bir farklılığın bulunmadığını dolayısıyla necis olmak hükmünde de aynı olması gerektiği görüşünü nakleder. Devamında ise Ebû Yûsuf'un -tedavi için içilebilir- görüşünün birkaç yönden hatalı olduğunu îmâ eden ifadeler kullanır. Şöyle ki; “*bevilden sakının*” hadîsi şerifini İmâm Âzam ve Ebû Yûsuf'un kabul ederek “eti yenen hayvanların bevillerinin tâhir olmadığı” hükmünde bir olduklarını ancak tedavi hususunda Ebû Yûsuf'un Urane hadîsinden dolayı bevlî kullanımına cevaz verdiğini, İmâm Âzam'ın ise Urane hadîsini istisnâ olarak değerlendirdiğini ve hiçbir şekilde necis olan bevlî kullanılmayacağına hükmettiğini söyleyip bunun da asıl hüküm olduğunu beyan eder.

Sırrı Efendi Ebû Yûsuf'a bazı sorular sorarak itirazlarını yöneltmektedir. Mesela, Urane hadîsinin kıyasa muhalif olduğunu kabul eden Ebû Yûsuf'un, bu hadîsle tedavi hususunda amel ederken kullandığı delil istihsân delili değil midir? Eğer öyle ise bu delilin mevridine munhasır olması ve başkasına kullanılmaması gerekli değil miydi? Yok, eğer tedavi hususundaki delili zarûret ise ve “zarûretler, yasakları mübah kılar” kaidesi gereğince hükmederek bevlî mübah ve tâhir muamelesi yaptı ise; “zarûretler miktarları ile takdir edilir” kaidesi gereği mutlak mübah saymayıp ancak zarûret miktarına hasretmesi gerekli değil miydi? Ayrıca Urane hadîsindeki hüküm onlara özel olduğu gibi deve bevlîni içtiklerinde şifâ bulacakları da vahiy ile bildirilmişti. Peygamber Efendimizin vefatıyla vahiy kesildi. Efendimizden sonra içecek olanların şifâ bulacakları nasıl anlaşılacaktır?

Sırrı Efendi bu ve benzeri şekilde yorumladığımız itirazları Ebû Yûsuf'a yönelterek İmâm Âzam'ın görüşünü savunmuştur. Ayrıca konunun sonunda meseleyi bir daha özetleyerek üç İmâm arasında ihtilâfin bulunduğunu beyan etmiş ve “zahir-i mezhepte muhtar olan “*Muhakkak ki Allah (cc) size haram kıldığı şeylerde, sizin için şifâ bulundurmamaktadır*” hadîs-i şerif gereğince câiz olmamasıdır” diyerek sonlandırmıştır.

Sırrı Efendi'nin kullandığı diğer uslûba misal olarak gusûl⁶⁵ ve istincâ⁶⁶ hakkındaki fasıllar ile teyemmüm,⁶⁷ hayız,⁶⁸ necisler ve temizleme usulleri⁶⁹ hakkındaki bâb'ların giriş kısımları gösterilebilir.

63 Burhaneddin Merğînânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübedtî* (Dimaşk: Dâru'l-Farfûr, 2006), 1/108-109.

64 Sırrı, *Îzâhu'l-Hidâye*, 1/128-130.

65 Sırrı, *Îzâhu'l-Hidâye*, 1/61.

66 Sırrı, *Îzâhu'l-Hidâye*, 1/301.

67 Sırrı, *Îzâhu'l-Hidâye*, 1/160.

68 Sırrı, *Îzâhu'l-Hidâye*, 1/229.

69 Sırrı, *Îzâhu'l-Hidâye*, 1/267.

Bunun bir örneği İstincâ hakkındaki faslın giriş kısmında yer alan ifadelerdir. *el-Hidâye* de konu istincâ sünnettir (الاستنجاء سنة) lafızlarıyla başlamaktadır. Ancak Sırrı Efendi *istincâ; necâset bulunan yerden necâseti, silerek veya yıkayarak ya da daha faziletli olan silme ve yıkamayı beraber yaparak giderilmesinden ibarettir*⁷⁰ şeklinde konuya giriş yaparak mukadder “istincâ nedir?” sorusuna cevap vermektedir. Ayrıca konunun devamında *Abdest ve guslün sünnetlerinden olması itibariyle münâsib olanın abdest veya guslün sünnetleri bahsinde zikredilmesi gerektiği ise de bir vech-i beyân “mevzi-i mâlumdan [bilinen yerlerden], izâle-i necâsetten [necâseti gidermekten] ibâret olması cihetiyle fıkıh kitaplarında mutlak olarak ahkâm-ı tahâretin hâtimeyi olarak zikredilmesi uygun görülmüştür*⁷¹ şeklindeki ifadesi ise mukadder “istincâ neden tahâret kitâbının son tarafında zikredildi? Bu mesele abdest ve gusülle ilgili bir mesele olduğu için abdest veya guslün sünnetleri bahsinde zikredilmesi gerekli değil miydi?” sorularının cevâbı konumundadır.

3.5.4. Farklı Mezhep Görüşlerine Yer Vermesi ve Kabul Edilen Fetvâ'ya İşaret Etmesi

Merginânî *el-Hidâye* 'de Ebû Hanife, Ebû Yusuf, İmâm Muhammed ve İmâm Züfer'in (öl. 158/775) dışında Hanefî âlimlerden Hasan b. Ziyâd (öl. 204/819), İbn Semâa (öl. 233/848), Tahâvî (öl. 321/933), Kerhî (öl. 340/952), Cessâs (öl. 370/981) ve Serahsî (öl. 483/1090) gibi âlimler ile sık sık İmâm Şâfiî (öl. 204/820) ve bazen de İmâm Mâlik'in (öl. 179/795) görüşlerini delilleriyle beraber zikretmiştir. Ahmed b. Hanbel'in (öl. 241/855) görüşlerine ise yer vermemiştir.⁷²

Sırrı Efendi ise eserinde bu âlimlerle beraber Hasan-ı Basrî (öl. 110/728),⁷³ Ebû Bekir A' meş (öl. 148/765),⁷⁴ Ebû Câfer Hinduvânî (öl. 362/973),⁷⁵ ve İbn Kemâl⁷⁶ gibi âlimlerin görüşlerine de yer vermiştir. Ayrıca Ahmed b. Hanbel⁷⁷ ile İmâm Evzâî (öl. 157/774),⁷⁸ İmâm Zührî (öl.

70 Sırrı, *İzâhu 'l-Hidâye*, 1/301.

71 Sırrı, *İzâhu 'l-Hidâye*, 1/301.

72 Kallek, “el-Hidâye”, 17/471; Hüseyin Kayapınar, “Merğınani ve Eseri Hidâye”, *Diyanet İlmi Dergi* 22/2 (1986), 33; Muhammed Özmen, *Kızıl Molla (Abdurrahman b. Ali el-Amasî) ö. 983/1575 'nin İbn Kemal 'in Hidâye Şerhi Üzerine (Mesh 'Ale 'l-Huffeyn Meselesi Bağlamında) İtirazları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 25-26.

73 Sırrı, *İzâhu 'l-Hidâye*, 1/303.

74 A' meş; hadis, fıkıh, kıraat ve ferâiz ilimlerinde şöhret bulan, Ebû Muhammed Süleymân b. Mihrân el-Küfî isimli âlimdir. İbrahim en-Nehâî ve Mücâhid b. Cebr gibi Kûfe'nin meşhur âlimlerinden ders okumuştur. Ebû Hanife de kendisinden hadis rivâyetinde bulunmuştur. Sırrı Efendi *İzâhu 'l-Hidâye* 'de bu âlimin ismini Ebû Bekir A' meş şeklinde zikretmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mücteba Uğur, “A' meş” (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1999), 3/54; Sırrı, *İzâhu 'l-Hidâye*, 1/295.

75 Sırrı, *İzâhu 'l-Hidâye*, 1/294; 298.

76 Sırrı, *İzâhu 'l-Hidâye*, 1/166.

77 Sırrı, *İzâhu 'l-Hidâye*, 1/24; 210.

78 Sırrı, *İzâhu 'l-Hidâye*, 1/159.

124/742),⁷⁹ İbn Sîrîn (öl. 110/729),⁸⁰ İbn Ebî Leylâ (öl. 148-765),⁸¹ Ebû Dâvud (öl. 275/889),⁸² Dârekutnî (öl. 385/995),⁸³ Yahyâ b. Maîn (öl. 233/848)⁸⁴ ve İmâm Buhârî (öl. 259/870)⁸⁵ gibi muhaddislerin ilgili hadisler hakkında görüş ve fetvalarına da yer vermektedir.

Sırrı Efendi, şerhinde mezhep imamlarının görüşlerini gerekçeleriyle birlikte zikretmektedir. Ayrıca mezhepte kabul edilen görüşe, “muhtâr,⁸⁶ müftâbih,⁸⁷ sahîh,⁸⁸ esah”⁸⁹ bazen de “ihtiyât”⁹⁰ kaydıyla işâret etmektedir.

İzâhu'l-Hidâye’de görüşleri nakledilen âlimlerden İmâm Züfer ve Ahmed b. Hanbel’in bazı görüşleri şunlardır:

İmâm Züfer: Sırrı Efendi, abdestte başı mesh hususunda farz olan miktarın Hanefilerce “nâsiye”[alın perçem] miktarı olduğunu beyan ettikten sonra İmâm Züfer’in görüşünün ise “başın dörtte biri” olduğunu nakleder ve İmâm Züfer’in bu görüşünü Hasan b. Ziyâd’ın İmâm-ı Âzam’dan yaptığı rivâyete dayandığını söyleyerek delillendirir.⁹¹ Yine Sırrı Efendi, abdesti bozan şeyler faslında, mezhepte tercih edilen görüşe göre; “*sebileynden gelen sidik, dışkı ve benzeri şeylerin çıkmasıyla abdest bozulurken vücuttan çıkan kan, irin ve kusmuğun abdesti bozmaları için kan ve irinin çıktıkları yerden akmaları ve kusmuğun da ağız dolusu kadar olması şartı aranmaktadır*” dedikten sonra İmâm Züfer’e göre; “*insan bedeninden çıkan her türlü necâsetin sadece gözükmesiyle abdest bozulur. Bundan dolayı İmâm Züfer’e göre iğne veya diken battığında abdestin bozulması için kanın akma şartı olmayıp sadece görünmesi yeterlidir. Kusma hususunda da gerek az, gerek çok fark etmeksizin kusmakla abdest ve teyemmüm bozulur*”⁹² dediğini nakletmektedir.

Ahmed b. Hanbel: Sırrı Efendi, mazmaza ve istinşâk’ın abdestin sünnetlerinden olduğunu söyledikten sonra ehl-i hadîs ve Ahmed b. Hanbel’e göre bunların abdest ve gusûlde farz olduğunu nakletmiştir.⁹³

79 Sırrı, *İzâhu'l-Hidâye*, 1/170.

80 Sırrı, *İzâhu'l-Hidâye*, 1/170.

81 Sırrı, *İzâhu'l-Hidâye*, 1/170.

82 Sırrı, *İzâhu'l-Hidâye*, 1/210.

83 Sırrı, *İzâhu'l-Hidâye*, 1/210.

84 Sırrı, *İzâhu'l-Hidâye*, 1/210.

85 Sırrı, *İzâhu'l-Hidâye*, 1/210.

86 Sırrı, *İzâhu'l-Hidâye*, 1/114; 123; 138; 161; 163; 165; 173; 208; 296; 303.

87 Sırrı, *İzâhu'l-Hidâye*, 1/262.

88 Sırrı, *İzâhu'l-Hidâye*, 1/149.

89 Sırrı, *İzâhu'l-Hidâye*, 1/149; 151; 189; 213; 287; 294.

90 Sırrı, *İzâhu'l-Hidâye*, 1/138-139; 155; 222; 235.

91 Sırrı, *İzâhu'l-Hidâye*, 1/15.

92 Sırrı, *İzâhu'l-Hidâye*, 1/42.

93 Sırrı, *İzâhu'l-Hidâye*, 1/24.

3.5.5. Kategorilere Ayırması ve Maddeleştirmesi

Sırrı Efendi eserinde, meselelerin daha iyi anlaşılabilmesi için ihtiyaç duyulan yerleri bazen kategorilere ayırarak bazen de maddeleştirerek açıklamalar yapmıştır.⁹⁴

Mesela *el-Hidâye*'nin gusül faslında, guslün farzlarının anlatıldığı bölümün şerhinde Sırrı Efendi meselenin daha iyi anlaşılabilmesi için mükelleflerin bütün işlerinin üç kısım olduğunu bunlarında yapılması emredilen, yapılması yasaklanan veya yapılıp-yapılmaması serbest bırakılan işler olduğunu söyler. Daha sonra yapılması emredilen ile yapılması yasaklanan işlerin de üçer kısma ayrıldığını, bunlarında haram, tahrîmen mekruh, tenzîhen mekruh ile farz, vâcib ve nâfile olduğunu zikreder. Gusül de mükelleflerin işlerinden olduğu için yerine göre farz, vâcib veya nâfile olarak üç kısım olup farz olan gusüllerin farz olma gerekçelerinin de üç olduğunu söyler.

1- Cünüplükten temizlenmek için alınan gusül. Farz oluş sebebi (şayet cünüp olursanız gusül abdesti alarak temizlenin) âyet-i kerîmesi'dir.

2- Hayız bitiminde namaz ve benzeri ibâdetleri yapmak için alınan gusül. Farz oluş sebebi (siz erkekler, hanımlarınız gusül abdesti alıp temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın) âyet-i kerîmesi'dir.

3- Nifâs bitiminde namaz ve benzeri ibâdetleri yapmak için alınan gusül. Bu da icmâ-i ümmet ile sabittir. Sırrı Efendi devamında vâcib olan gusülleri açıklar. Bunlar; Kur'ân'a dokunmak için alınan ve cenâzeleri yıkarken aldırılan gusül abdestidir. Çünkü cenâzenin teşhizi, tekfini, guslü, namazı, kabre konulup defin edilmesi hayatta bulunan müslümanlar üzerine kifâyeten vâcibtir. Sırrı Efendi devamında nâfile gusülleri açıklar. Bunlarında sünnet-i müekked ile müstehap olarak ayrıldığını Cuma ve bayram namazları, hac veya umre için ihrama girerken, Arafat veya Müzdelife vakfeleri için alınan gusül abdestlerinin sünnet-i müekked olduğunu söyler. Temiz olarak müslüman olan kişinin, bulûğa eren kişinin, delilikten, baygınlıktan veya sarhoşluktan ayılan kişilerin, hacamât olan, cenâze yıkayan, Berâat veya Kadir gecesi gibi mübârek vakitlerde, Medine-i Münevvere veya Mekke-i Mükerreme gibi mübârek mekânlara girecek olanların aldığı gusül abdestlerinin müstehap olduğunu zikreder.⁹⁵

Sırrı Efendi guslün sünnetlerinin anlatıldığı bölümü maddeleştirerek şerh etmeyi uygun görmüştür. Sırrı Efendi guslün sünnetlerini şu şekilde zikretmiştir:⁹⁶

1. Besmele ile başlamak,
2. Niyet etmek,
3. Gusülden önce ellerini ve varsa bedenindeki pislikleri temizlemek,
4. Namaz için aldığı abdest gibi abdest almak, şayet gusül alınan yerde su birikiyorsa ayaklarını yıkamayı en sona bırakmak,
5. Abdestten sonra bedenine üçer kere su dökmek ve her defasında ovalamak,
6. Suyu önce başına sonra sağ omzuna sonra sol omzuna dökerek bütün bedenini yıkadıktan

94 Sırrı, *İzâhu'l-Hidâye*, 1/62; 65-66; 82; 122; 172; 245.

95 Sırrı, *İzâhu'l-Hidâye*, 1/62-63.

96 Sırrı, *İzâhu'l-Hidâye*, 1/65-66.

sonra gusül mahallinden çıkıp bir kenara geçerek ayaklarını yıkayıp guslü tamamlamak. Çünkü Meymûne annemiz Peygamber Efendimizin gusüllerini bu şekilde anlatmıştır.

Sırrı Efendi teyemmümle ilgili bölümde teyemmümün sıhhat şartları⁹⁷ ile teyemmümün sünnetlerini⁹⁸ de maddeleştirerek anlatmıştır.

3.5.6. Yararlandığı Kaynakları Zikretmesi

Sırrı Efendi *Îzâhu'l-Hidâye*'de birçok eserden istifade etmiştir. Bu eserlere bazen paragraf başında veya sonunda isimlerini zikrederek bazen de rumuzlar kullanarak atıfta bulunmuştur. Bu atıflar bazen “*Bedâ'i'in*,⁹⁹ *İbn Âbidîn'in*¹⁰⁰ veya *Cevhere'nin* beyânına göre...”¹⁰¹ şeklinde birinci kaynaklara olabildiği gibi bazen de “*Bedâ'i'*den naklen *Muhtâr'ın* beyânına göre”¹⁰² veya “*Fetavây-ı Bezzâziye*'den naklen *Reddû'l-muhtâr'ın* beyânına göre”¹⁰³ şeklinde ikinci kaynaklara da olabilmektedir. Ayrıca mezhepte tercih edilen görüş nakledilirken ilgili eserin ismi, “*Mebûd'ta* bu kavil tashîh olunmuş”,¹⁰⁴ “*Kuhistânî* de bu kavle îtimât ederek”¹⁰⁵ veya “*Tuhfe, Muhît, Müctebâ* ve *Sirâc* da bu kavil tashîh olup *Hakâik*'de ve aleyhi'l fetvâ kavliyle tezyîl olunmuş...”¹⁰⁶ şeklinde zikredilerek de ifade edilmiştir.

Eserde kullanılan rumuzlar genelde paragraf sonlarına yazılan “بن ١٤٩”¹⁰⁷, “ن ١٤٩”¹⁰⁸ ve “بن ١٤٩”¹⁰⁹ şeklindedir. Muhtemelen rumuzların peşindeki numaralar ilgili eserin sayfasını göstermek amacıyla yazılmıştır.

Bu rumuzlardan “ن” işareti, *Tenvîr*,¹¹⁰ *Reddû'l-muhtâr*¹¹¹ veya *İbn Âbidîn* için kullanılmış olabilir. Çünkü bu rumuzların eklendiği paragrafların baş tarafında bu kitaplardan her birinin ismi ayrı ayrı zikredilip “... beyânına göre...” şeklinde ifadeler kullanılmıştır. Aynı şekilde “بن” rumuzu da *İbn Âbidîn*¹¹² için kullanılmış olabilir.

Sırrı Efendi'nin *Îzâhu'l-Hidâye*'de zikrettiği kaynaklardan bazıları¹¹³ şunlardır:

1. Kâsânî'nin (öl. 587/1191) *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fi tertîbi's-şerâ'i' si*,
2. Kerderî el-Bezzâzi'nin (öl. 827/1424) *el-Fetâva'l-Bezzâziyye'si*,

97 Sırrı, *Îzâhu'l-Hidâye*, 1/171-172.

98 Sırrı, *Îzâhu'l-Hidâye*, 1/172.

99 Sırrı, *Îzâhu'l-Hidâye*, 1/23; 159; 204.

100 Sırrı, *Îzâhu'l-Hidâye*, 1/96; 151; 182.

101 Sırrı, *Îzâhu'l-Hidâye*, 1/47; 145; 149; 163; 211; 240; 268; 274; 276.

102 Sırrı, *Îzâhu'l-Hidâye*, 1/189.

103 Sırrı, *Îzâhu'l-Hidâye*, 1/59.

104 Sırrı, *Îzâhu'l-Hidâye*, 1/287.

105 Sırrı, *Îzâhu'l-Hidâye*, 1/89.

106 Sırrı, *Îzâhu'l-Hidâye*, 1/287.

107 Sırrı, *Îzâhu'l-Hidâye*, 1/70; 85; 89; 99-101; 107; 120; 130; 151; 162; 164; 166; 183; 204; 219-220; 235-236; 238; 259.

108 Sırrı, *Îzâhu'l-Hidâye*, 1/117.

109 Sırrı, *Îzâhu'l-Hidâye*, 1/84; 120.

110 Sırrı, *Îzâhu'l-Hidâye*, 1/107.

111 Sırrı, *Îzâhu'l-Hidâye*, 1/100.

112 Sırrı, *Îzâhu'l-Hidâye*, 1/120.

113 Bu kaynaklar, *Îzâhu'l-Hidâye*'nin sadece *Kitâbu'l-Tahâre* bölümü incelenerek hazırlanmıştır.

3. İbrâhim b. Muhammed el-Halebî'nin (öl. 956/1549) *Mülteka'l-ebhur* 'u,
4. Ebu'l-Mehâsin el-Fergânî'nin (öl. 592/1196) *Şerhu'l-Câmii's-sagîr* 'ı,
5. Molla Hüsrev'in (öl. 885/1480) *Düreru'l-Hukkâm* 'ı,
6. Kudûrî'nin *el-Muhtasar* 'ı,
7. Serahsî'nin *el-Mebsût* 'u,
8. Ebû Bekir el-Haddâd'ın (öl. 800/1397) *es-Sirâcü'l-vehhâc* 'ı ile *Cevheretü'n-neyyire* 'si,
9. Muhammed b. Abdullâh Timurtâşî'nin (öl. 1006/1598) *Tenvîrü'l-ebşâr ve câmi'u'l-bihâr* 'ı,
10. Alâüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Haskefî'nin (öl. 1088/1677) *ed-Dürri'l-muhtâr* 'ı,
11. Muhammed Emîn İbn Âbidîn'in (öl. 1252/1836) *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr* 'ı.

Ayrıca Sırrı Efendi'nin eserde ismini kısaca verdiği, fakat bizim eserin tam adını ve kime aid olduğunu net olarak belirleyemediğimiz bazı çalışmalarda bulunmaktadır. Bunları şu şekilde zikredebiliriz:

12. *Tuhfe*,¹¹⁴ [Alâüddîn es-Semerkandî'nin (öl. 539/1144) *Tuhfetü'l-fukahâ* 'sı olabilir.]
13. *Muhîr*,¹¹⁵ [Radiyyüddîn es-Serahsî'nin (öl. 571/1176) *el-Muhîr bi'l-fikh (el-Muhîtü'r-Radavî* 'si olabilir.]
14. *Müctebâ*,¹¹⁶ [Zâhidî'nin (öl. 658/1260) *el-Müctebâ* adlı çalışması olabilir.]
15. *Burhân*,¹¹⁷ [Burhânüddîn Trablusî'nin (öl. 922/1516) *el-Burhân* 'ı olabilir.]
16. *Şerhu Tahâvî*,¹¹⁸ [Ali el-İsbîcâbî'nin (öl. 535/1140) *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* 'si olabilir.]
17. *Bahr*,¹¹⁹ [İbn Nüceym'in (öl. 970/1563) *el-Bahrü'r-Râik* 'ı veya Sirâcü'l-Hindî el-Gaznevî'nin (öl. 773/1372) *el-Hidâye* şerhi olan *Bahrü'r-Rivâye* 'si olabilir.]
18. *Nehr*,¹²⁰ [Sirâceddin İbn Nüceym'in (öl. 1005/1596) *en-Nehrü'l-Fâik* 'ı olabilir.]
19. *Müstasfâ*,¹²¹ [Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin (öl. 710/1310) *el-Müstasfâ* 'sı olabilir.]
20. *Hakâik*,¹²² [Ebü'l-Mehâmid Mahmûd b. Muhammed el-Buhârî el-Efşencî'nin *Hakâiku'l-Manzûme* 'si olabilir.]
21. *Zehîre*,¹²³ [Burhânuşşeria'nın (öl. 616/1219) *Zehîretü'l-Fetâvâ (ez-Zehîretü'l-Burhâniyye)* 'si olabilir.]

114 Sırrı, *İzâhu'l-Hidâye*, 1/287.

115 Sırrı, *İzâhu'l-Hidâye*, 1/279; 287.

116 Sırrı, *İzâhu'l-Hidâye*, 1/287.

117 Sırrı, *İzâhu'l-Hidâye*, 1/89.

118 Sırrı, *İzâhu'l-Hidâye*, 1/222.

119 Sırrı, *İzâhu'l-Hidâye*, 1/89.

120 Sırrı, *İzâhu'l-Hidâye*, 1/89.

121 Sırrı, *İzâhu'l-Hidâye*, 1/70.

122 Sırrı, *İzâhu'l-Hidâye*, 1/287.

123 Sırrı, *İzâhu'l-Hidâye*, 1/226.

22. *Feyz*.¹²⁴ [İbnü'l-Kerekî'nin (öl. 922/1516) *Feyzü'l-Kerekî (el-Feyz)*'si olabilir.] Sırrı Efendi şerhinde kendi eserleri olan *Îzâhu'l-Eşbâh*,¹²⁵ *Vesiletü'l-felâh*¹²⁶ ve *Medhal-i Fıkıh*¹²⁷ adlı çalışmaları da kaynak olarak göstermiş ve atıflarda bulunmuştur.

3.5.7. Bölümlerin Sonunda Konuyla İlgili Farklı Meseleleri Nakletmesi

Sırrı Efendi *Îzâhu'l-Hidâye*'de meselelerin daha iyi anlaşılabilmesi için yer yer “tenbih”¹²⁸ ve “semere-i hilâf”¹²⁹ başlıkları altında dikkat edilmesi gerek hususları açıklamaktadır. Bunlardan “tenbih” başlığını iki yerde kullanmıştır. Birincisi, *el-Hidâye* de abdestin farzlarının anlatıldığı bölümü şerh ederken “abdestte zikredilen üç uzvun birer defa yıkanması farz olup, ikinci ve üçüncü defa yıkanmaları, farz olan yıkamayı tamamlama olmak üzere sünnettir”¹³⁰ dedikten sonra zikretmiştir.

Sırrı Efendi buradaki “tenbih” başlığı altında fıkıh usûlü'nün konusu olan farz, vâcip, nâfile, haram, tahrîmen mekruh, tenzihen mekruh ve mübah meselelerini ele almıştır.¹³¹ İkinci olarak “tenbih” başlığını kullandığı yer, abdestin sünnetlerini anlatmaya başladığı bölümdür. Sırrı Efendi ilgili bölümü şerh ederken sünnet kelimesinin lûgat ve şer’î manalarını verip, sünnetin bütün kısımlarını uzunca anlatır. Sonra ulemâ tarafından gözden kaçırılan bir meseleye, abdestin vâciplerine dikkat çekmek için “tenbih” başlığını kullanır. Mükellefin işlerinin; yapılması emredilen, yapılması yasaklanan ve yapılıp-yapılmaması serbest bırakılan işler olarak üç kısım olduğunu, bunlardan yapılması emredilen işlerin de farz, vâcip ve nâfile olarak üç kısma ayrıldığını beyan eder. Sonra birçok fıkıh kitabında beyan edildiği üzere İmâm Kudûri'nin de abdestin dört farzını saydıktan sonra abdestin sünnetlerini açıklamaya başlaması, abdestin vâciblerinin olmadığına işâret olduğunu, hâlbuki elleri yıkamada dirseklerin ve ayakları yıkamada topukların dâhil olup olmadığı meselesi ile başı mesh de farz olan miktarın tâyini hususunun delâleti zannî olan delil ile sabit olduğunu ve bunun içinde ihtilâfî olarak abdestin vâciblerinden olduklarını zikreder. Binâenaleyh abdestinde farzları, vâcipleri, nâfileleri vardır diyerek ilgili bölümü sonlandırır.¹³²

Sırrı Efendi “semere-i hilâf” başlığını ise hakkında ihtilâf bulunan meselelerde kullanmıştır. İlgili meselede ulemâ arasında meydana gelen ihtilâfın ne tür faydalar sağladığını bu bölümde anlatmaktadır. Sırrı Efendi bu başlığı iki yerde kullanmıştır.¹³³

124 Sırrı, *Îzâhu'l-Hidâye*, 1/235.

125 Sırrı, *Îzâhu'l-Hidâye*, 1/17; 31; 178-180.

126 Sırrı, *Îzâhu'l-Hidâye*, 1/35; 61.

127 Sırrı, *Îzâhu'l-Hidâye*, 1/87.

128 Sırrı, *Îzâhu'l-Hidâye*, 1/6; 19.

129 Sırrı, *Îzâhu'l-Hidâye*, 1/70; 87.

130 Sırrı, *Îzâhu'l-Hidâye*, 1/6.

131 Sırrı, *Îzâhu'l-Hidâye*, 1/6.

132 Sırrı, *Îzâhu'l-Hidâye*, 1/19.

133 Sırrı, *Îzâhu'l-Hidâye*, 1/70; 87.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada Burhânüddîn el-Merginânî'nin *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî* adlı eseri üzerine (Ermenekli) Süleyman Sırrı Efendi'nin kaleme aldığı *İzâhu'l-Hidâye* adlı şerh çalışması değerlendirildi. İlk olarak Osmanlı'nın son dönem âlimlerinden Beyazıt dersîamlığı ile Mektebe-i Hukûk ve dârülfünun gibi dönemin seçkin eğitim kurumlarında muallimlik yapmış olan ve şeyhülislâmlık, dârülfünun, Maarif Nezâreti ile tasavvuf çevrelerinde oldukça seçkin bir yere sahip olan Sırrı Efendi'nin hayatı ve eserleri açıklandı. Daha sonra Sırrı Efendi'nin yaklaşık altı yılda gecesini gündüzüne katarak *el-Hidâye* üzerine kaleme aldığı *İzâhu'l-Hidâye* adlı çalışmanın bir tercüme faaliyeti olmayıp şerh çalışması olduğu gösterilmeye çalışıldı.

Sırrı Efendi, *el-Hidâye*'nin tamamını şerh ettiği *İzâhu'l-Hidâye*'de âyetleri yorumlarken, klasik müfessirlerin metodunu takip etmiştir. Yani açıklamalarına yer yer başka âyetlerden, hadislerden, sahâbe kavillerinden ve şiirlerden örnekler getirmiştir. Gramer kurallarına, dil ve belâgat hususiyetlerine yer vermiş, bazen de âyetlerin yorumu hakkındaki değişik görüşleri nakletmiştir. Genelde amacı mezhebinin -Hanefî- tercihini ortaya koymaktır. Bazen de kendi şahsi görüşlerini ifade etmiştir. (Abdestin vâciplerinin olduğunu söylemesi gibi.) Sırrı Efendi, Hanefî mezhebinde muteber pek çok eserden ve âlimden nakiller yapmıştır. Ancak bunlar içerisinde *el-Hidâye* şerhleri yer almamaktadır. Bu nakillerde genellikle kitapların ve âlimlerin kısa adını zikretmiştir. Bazen de isim zikretmeden kapsamlı bir şekilde “kütübü fihriyye de beyan olunduğuna göre veya fukahây-ı izâm hazerâtı” gibi ifadeler kullanarak nakiller yapmıştır. Fakat bunlara sık rastlanmamaktadır.

Sırrı Efendi eserinde mezhep imâmının görüşlerini gerekçeleriyle birlikte zikretmiştir. Mezhepte kabul edilen görüşe, “*muhtâr, müftâbih, sahîh*” bazende “*ihtiyât*” kaydıyla işaret etmektedir. Ayrıca konuları işlerken önce âyetleri sonra hadisleri daha sonra da icmâ, kıyas ve diğer delilleri sırasıyla zikretmektedir. Bunların yanında, konuların açıklanmasında terimlerin lugat ve ıstılah manalarını açıklamış, eksik gördüğü bazı bilgileri ise yeri geldikçe “*tenbih*”, “*semere-i hilâf*” ve “*hakikat-i hilâf*” başlıkları altında zikredip incelemiştir. Bu ifadeler genellikle bölümle alakalı bilgiler olurken bazen de konuyla yakından ilişkili farklı bilgiler de olabilmektedir.

Eserde konuların anlaşılmasına yardımcı olmak için ihtiyaç duyulan yerler maddeleştirilmiş ve yer yer dipnotlar kullanmıştır. Eserde âyet ve hadislerin tahrîclerine yer verilmeyip kitabın son tarafına toplu bir fihrist eklenmiştir.

Sonuç olarak Sırrı Efendi'nin *İzâhu'l-Hidâye* adlı eseri, kullandığı usûl ve üslup ile *el-Hidâye*'nin metninde bahsedilen konuların arka planında yer alan asıl meseleleri açıklaması, ulemâ arasındaki ihtilâfın asıl kaynağını zikretmesi, bir mesele hakkında zikredilen aklî ve naklî delilleri yorumlaması, yer yer görüşünü tercih ettiği imâmı desteklemek için aklî ve naklî deliller serdetmesi ve özellikle usûl kuralları ile küllî kaideleri kullanarak meselenin aslını sağlam bir zemine yerleştirmesi gibi kendisine hâs bir üslubun bulunması sebebiyle son *el-Hidâye* şerhi olduğu anlaşılmaktadır. Hatta *el-Hidâye*'de ki bir meseleyi mütalaa eden ve o

meseleyi araştırmak isteyen kişinin konuyla ilgili hadisler için Bedreddin Aynî'nin *el-Binâye fî Şerhi'l-Hidâye* adlı eserine, hadislerin tahrîci için Zeylai'nin (öl. 762/1360) *Nasbû'r-râye li-tahrîci ehâdisi'l-Hidâye* 'si ile Kureşi'nin (öl. 775/1373) *el-İnâye fî tahrîci ehâdisi'l-Hidâye* 'si veya İbn Hacer el-Askalânî'nin (öl. 852/1449) *ed-Dirâye fî tahrîci (müntehabi) ehâdisi'l-Hidâye* adlı eserine, akli deliller için Bâberti'nin *el-İnâye* 'si ile İbnü'l-Hümâm'ın *Fethu'l-kadîr li'l-âcizi'l-fakîr* adlı eserine yönlendirileceği gibi konunun usûl-i fıkıh açasından nasıl değerlendirildiği ve ilgili meselenin dayanağı olan usûl kuralını ve buna muhâlefet edenlerin kullandıkları delillerin usûl-i fıkıh yönünden incelenmesi gibi gerekçelerle Süleyman Sırrı Efendi'nin *İzâhu'l-Hidâye* 'sine yönlendirilebilir.

Sırrı Efendi'nin kaleme aldığı son *el-Hidâye* Şerhi olma özelliğine sahip bulunan *İzâhu'l-Hidâye* 'nin maalesef tam baskısı yapılamamıştır. Eserin sadece *Kitâbu't-Tahâre* bölümü bir cilt halinde taş baskısı yapılarak basılmıştır. *el-Hidâye* 'nin tamâmının Şerh edildiği bu eser Beyazıt Devlet Kütüphanesi El Yazmaları Bölümünde gün yüzüne çıkmayı beklemektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Afyoncu, Erhan. "Őemsî Ahmed Paşa". 38/527-529. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2010.
- Alak, Musa. "Süleyman Sırrı". EK-2/538-539. Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 2019.
- Aydın, Mehmet Akif. "Mecelle-i Ahkâm-i Adliyye". 28/231-235. Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 2003.
- Bağdâdî, İsmail Paşa el-. *Hediyyetu'l-Ârifîn Esmâu'l-Müellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn*. 2 Cilt. İstanbul: Müessesetü't-Târihi'l-Arabî, 1951.
- Baltacı, Cahit. "Mektep (Osmanlılar'da Mektep)". 29/6-7. Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 2004.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Taltifât, 82/55.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maarif Nezâreti Evrakı, 273/8.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), MF.MKT., 1074/39.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sicill-i Ahval Defteri, Dh.Said, 72/107-108.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Tasnifi, Mütenevvî Maruzat Evrakı Bölümü, 124/43.
- Bayder, Osman. *El-Hidâye: Bir Fıkıh Metninin Hanefî Geleneğe Etkisi*. İstanbul: Hacıveyiszâde İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2020.
- Bedir, Murteza. "Vikâyetü'r-Rivâye". 43/106-108. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2013.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukûkî İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.
- Birişık, Abdülhamit. "Melihâbâdî". 29/49-50. Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 2004.
- Furat, Ahmet Hamdi. "Sempozyum Özeti: Darülfünun İlahiyat'ın İlmi Birikimi Sempozyumu, 15 Mayıs 2018". *Journal of Istanbul University Faculty of Theology* 29/1 (15 Haziran 2018), 131-134.

- Hasanov, Sefer. “Kurd Efendi”. EK-2/93-94. Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 2019.
- Haseni, Abdulhâyy b. Fahrüddîn b. Abdilâlî. *es-Sikâfetu'l-İslâmiyye fi'l-Hind*. Kahire: Müessesetu Hindâvî, 2012.
- Haseni, Abdulhâyy b. Fahrüddîn b. Abdilâlî. *Nüzhetü'l-Havâtır ve Behcetü'l-Mesâmi' ve'n-Nevâzir*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1999.
- İbn Kutluboğa, Ebü'l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh es-Südüni el-Cemâlî el-Misrî. *Tâcü't-Terâcim fi Tabakâti'l-Hanefiyye*. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1992.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn vd. *Fusûsu'l-Hikem: Tercüme ve Şerhi*. Fatih, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. baskı.
- İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivi (İMŞSA), Sicill-i Ahval Dosyası, 3428.
- Kallek, Cengiz. “el-Hidâye”. 17/471-473. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1998.
- Kâtip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah. *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Kaya, Eyyüp Said. “Şerh (Fıkıh)”. 38/560-564. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2010.
- Kayapınar, Hüseyin. “Merğınanı ve Eseri Hidâye”. *Diyanet İlmî Dergi* 22/2 (1986), 26-41.
- Kılıç, Hulusî. “Sarf”. 36/136-137. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2009.
- Köse, Murtaza. “Ferganalı Bir Hukukçu Merğınanı ve Hidâye Adlı Eseri”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 17 (2001), 345-363.
- Kureşi, Abdulkadir el-. *el-Cevâhirü'l-Mudîyye fi Tabakâti'l-Hanefiyye*. 5 Cilt. Hicr li't-Trbaa' ve'n-Neşr, 1993.
- Merğınânî, Burhaneddin. *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*. 2 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Farfür, 2006.
- Oral, Mustafa. *Ermenekli Süleyman Sırrı Efendi ve Kifâyetü'l-Müntehi 'Ala Kifâyeti'l-Mübtedî Adlı Eserinin Tahkiki*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Özel, Ahmet. *Hanefî Fıkıh Alimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013.
- Özen, Şükrü. “Sadrüşşerîa”. 35/427-431. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2008.
- Özkan, Mustafa. “Devletoğlu Yûsuf”. 9/243-244. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1994.
- Özmen, Muhammed. *Kızıl Molla (Abdurrahman b. Ali el-Amasî) ö. 983/1575'nin İbn Kemal'in Hidâye Şerhi Üzerine (Mesh 'Ale'l-Huffeyn Meselesi Bağlamında) İtirazları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Sırrı, Süleyman. *İzâhu'l-Eşbâh*. İstanbul: Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, 3963, 1a-487a.
- Sırrı, Süleyman. *İzâhu'l-Hidâye*. İstanbul: Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, 3955, 1a-789a.
- Sırrı, Süleyman. *İzâhu'l-Hidâye*. İstanbul: Hukuk Matbası, 1330.
- Sırrı, Süleyman. *Tâcü'l-Mefârik Fî İzâhi'l-Meşârik*. İstanbul: Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, 3907, 1a-846a.
- Südfî-i Bosnevî. *Şerh-i Divân-ı Hâfîz*. 3 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2020.
- Şensoy, Sedat. “Şerh”. 38/555-558. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2010.
- Şensoy, Sedat. “Ta'likât”. 39/508-510. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2010.
- Şimşek, Murat. “Bir Hanefî Klasiği: Merğınânî'nin el-Hidâye ve Üzerine Yapılan Çalışmalar”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12/23 (2014), 279-321.
- Taşkın, Kemal. “Cezayir Elyazma Eserler Dergisi”. *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 2/2 (31 Aralık 2019), 331-364.

- Taşköprüzâde, Ahmed Efendi. *Miftâhu's-Sa'âde ve Misbâhu's-Siyâde fî Mevzû'âti'l-'Ulûm*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.
- Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. "Hâşiye". 16/419-422. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1997.
- Uğur, Mücteba. "A'meş". 3/54. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1999.
- Unan, Fahri. "Mevleviyet". 29/467-468. Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 2004.
- Yaman, Ahmet. "Kevâkibi, Muhammed b. Hasan". 25/340-341. Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 2002.
- Yusuf Sıdkî el-Mardinî vd. *Mesîru Umûmi'l-Muvahhidîn: Şerhu Terceme-i Kitab-ı İhyâu Ulûmi'd-Dîn = İhyâ Tercüme ve Şerhi: Çeviri Yazı - Tıpkıbasım*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, Birinci baskı.
- Zirikli, Hayreddin ez-. *el-A'lâm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.

